

جنگ رباعیات کتابخانه آیه‌الله مرعشی

صورت مدون باقی مانده است^۲ در سال‌های اخیر هم کتابخانه بین الذقتین «سفینه تبریز» یکی دیگر از این مجموعه‌ها را موسوم به «خلاصه الاشعار فی الرباعیات» از ابوالمجد تبریزی (کاتب سفینه تبریز) عرضه کرد که بسیار مغتنم است.^۳

نیازی به ذکر نیست که به‌جز این مجموعه‌های فصل‌بندی شده، از جنگ‌های کهن سال شعری ونیز دستنویس‌هایی که اوراقی از آنها حاوی شعرهایی از قبیل رباعی است باید سخن گفت که منابع مهمی برای شناسایی شعرای ایران و آثار پراکنده آنهاست. هر اندازه تعداد این منابع بیشتر گردد اولاً از وجود اثرآفرینانی بیشتر و آثارشان آگاه می‌شویم، ثانیاً در انتساب شعری به سراینده‌ای با اطمینان بیشتر سخن می‌گوییم.

۱. زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی. دکتر محمد امین ریاحی. پازنگ. چاپ اول. ۱۳۶۹. صص ۴۵-۴۲.

۲. میکروفیلمی از این دستنویس در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است. رک: فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. محمدتقی دانش‌پژوه. انتشارات دانشگاه تهران. ۱۳۴۸. ص ۴۱. درباره این مجموعه نیز رک: موسیقی شعر. دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی. آگاه. چاپ دوم ۱۳۶۸. ص ۵۵۸؛ رباعیات خیام در منابع کهن. سید علی میرافضلی. مرکز نشر دانشگاهی. چاپ اول. ۱۳۸۱. ص ۱۸۷.

۳. سفینه تبریز. گردآوری و به خط ابوالمجد محمد بن مسعود تبریزی. مرکز نشر دانشگاهی. چاپ اول. ۱۳۸۱. صص ۶۱۲-۵۹۳.

اگرچه مجموعه‌هایی از رباعی یا «چهارخانه» در هر روزگاری و هر اقلیم جغرافیایی ممکن بوده و هست که تدوین شود و از نظر جغرافیایی محدودیتی قابل تصور نیست، با این حال چندین مجموعه از رباعیات تدوین شده (براساس بن‌مایه و موضوع) شناسایی شده که به منطقه غرب و شمال غرب ایران تعلق دارد. هنوز نمی‌دانم چرا بیشتر رباعی‌های فصل‌بندی شده (و نه جنگ‌های پراکنده) در آن محیط تدوین شده است و از قبیل مختارنامه عطار (که محصول شرق ایران و خراسان بزرگ است) نمونه‌های دیگری نداریم. البته این سؤال شاید جوابی داشته باشد و آن اینکه آنچه از این دست مجموعه‌ها امروزه باقی است بیشتر ساخته بعد از فتنه تاتار است و این بر همه آشکار است که پس از مغول، مناطق فرهنگی شرق ایران آسیب جدی دید و تولیدات مناطق غربی جلوه بیشتری یافت.

باری، چندین دستنویس از مجموعه‌هایی کهن و فصل‌بندی شده از رباعی به دست است که مهم‌ترین آنها را باید نزهة المجالس دانست. همچنین مجمع الرباعیات که کهن‌تر است و البته تمام آن باقی نمانده است.^۱ در پایان مجموعه شماره ۲۰۵۱ ایاصوفیا نیز حدود ۷۰۰ رباعی به

۲۵- الف تا پایان برگ ۴۸ - ب و از برگ ۵۰ - ب تا پایان برگ ۷۰ - ب. در برگ ۵۰ - ب آمده است: «اختیارات گلستان سعدی رحمة الله علیه» و در برگ ۱۹ - ب نیز آمده است: «تمت الفوائد گلستان سعدی رحمه الله».

ب. فواید حدائق السحر: که شامل اشعار حدائق السحر رشیدالدین وطواط است و باز به طور پراکنده در اوراق زیر آمده است: از برگ ۴۹ تا ۵۰ - الف، از برگ ۷۱ تا پایان برگ ۷۸ و از برگ ۸۵ تا پایان برگ ۸۹ که در انتهای آن آمده است: «تمت الفوائد الحدائق سحر و الحمد لله وحده».

ج. بخشی شامل اشعاری در قالب‌های مختلف بدون نظم و چینش خاصی به این شرح:

- برگ ۲۰ - الف: ۴ رباعی و ۲ رباعی مستزاد بدون نام سراینده.

- برگ ۲۰ - ب تا اواسط برگ ۲۱ - ب قصیده‌ای از سنایی با این مطلع:

چون نیست اساس عمر محکم

کم خور غم غصه جهان کم
- برگ ۲۱ - ب تا پایان برگ ۲۲ قصیده‌ای با این مطلع
و بدون نام سراینده:

فهرست کار دهر «همه» (ناخوانا بود) غصه و غمست

منوال کارگاه فلک نیک بر هم است
- برگ ۲۳ - الف تا پایان ۲۳ - ب قصیده‌ای به مطلع:

سپیده‌دم چو شدم محرم سرای سرور

شنیدم آیت «توبوا [۱] لـ [ی] الله» از لب حور
- برگ ۲۴: شامل چند قطعه و چند تک بیت.

- برگ ۹۰ - الف: ۳ رباعی و یک تک بیت.

- برگ ۹۰ - ب: یک غزل از همام تبریزی به این مطلع:
روی زیبا چون تماشا را بگلزار آورد

شاخ گل را شرم بادا گر گلی بار آورد
- برگ ۹۱ - الف: غزلی از «عمر» (که به احتمال بسیار منظور «نجیب‌الدین عمر گنجه‌ای» است) به این مطلع:

دوش بر من برگذشت چون خسرو خوبان چین

آن نگار سرو قد دلربای نازنین
- برگ ۹۱ - ب: دو غزل بدون نام سراینده و با این مطلع:

ز دست دیده و دل صد هزار فریادم

کی بی‌غمم نگذارند یک زمان شادم

هدف این نگارش، معرفی جُنگی مدوّن از رباعی و هم سنّ نزهة المجالس (یا شاید هم اندکی قدیم‌تر) است که آن نیز مانند نزهة در یکی از مناطق شمال غربی ایران تنظیم گشته است. در این‌گونه پژوهش‌ها وجود دایرةالمعارفی از رباعیات فارسی کهن را در تحقیقات ایرانی خالی می‌بینیم (تا به وسیله آن اطلاعات دقیق‌تری عرضه شود). پس به ناچار من هم به اندازه وسع خود مجموعه‌ای از یادداشت‌های پراکنده‌ام را، بی‌هیچ ادّعایی در پژوهش‌های شعرشناسی، تقدیم به استاد دکتر محمد امین ریاحی می‌کنم و بیش از همه چیز بر پراکندگی آن تأکید می‌ورزم و امید دارم این جمع پریشان مقبول افتد.

* * *

در فهرست‌های جدید نسخه‌های خطی کتابخانه آیه‌الله العظمی مرعشی رحمته، دستنویس‌هایی کهن معرفی شده که بعضاً سرنوشت برخی مطالعات در حوزه علوم انسانی را تغییر می‌دهد. از جمله آنها نسخه شماره ۱۲۵۹۸ این کتابخانه است. این نسخه از ابتدا و انتها افتادگی دارد و در ابتدای نسخه جابجایی اوراق هنگام صحافی باعث پریشانی این دستنویس شده است (خوشبختانه این آشفتگی به بخش «رباعیات» سرایت نکرده). نسخه اگرچه تاریخ ندارد ولی نوع خط (نسخ) و کاغذ گواهی می‌دهد که حداکثر در نیمه قرن هشتم هجری کتابت شده است. کاغذ آن «شرقی» و در قطع کوچک ۱۵×۵ سانتیمتر است که با وجود حجم کلان (۲۵۴ برگ)، پس از صحافی وضع جالبی به خود گرفته است. کتابت عناوین با قرمز (شنگرف) و متن با مرکب مشکی است. ضمناً در هر صفحه (البته در بخش رباعیات) ۴ رباعی، زیر هم نگاشته شده است.

* بخش‌های چهارگانه دستنویس

این مجموعه خطی چهار بخش دارد که در زیر به اختصار وصف می‌شود:

الف. اختیارات / فواید گلستان: که شامل اشعار گلستان سعدی است. متأسفانه پراکندگی و آشفتگی شدیدی بین این بخش و بخش بعدی (فواید حدائق السحر) روی داده. به هر حال در این اوراق، اختیارات گلستان به‌طور پراکنده آمده است: از آغاز نسخه تا پایان برگ ۱۹ - ب، از برگ

هر عاشقی که روی تو یکبار دیده است
صد بار در فراق تو جامه دریده است
- برگ ۹۲ - الف: غزلی به این مطلع:
خوب‌رویان جفاپیشه وفا نیز کنند
به کسان درد فرستند و دوا نیز کنند
که در بیت هفتم آن می‌خوانیم:
«اوحدا» گر نکند یاد تو آن یار مرنج
ما کی باشیم کی اندیشه ما نیز کنند
این غزل در کلیات سعدی البته با «سعدیا» به جای
«اوحدا» دیده می‌شود. در اعصار بعدی و به خط جدیدتری
در بالای این غزل نوشته‌اند: «شیخ مصلح‌الدین سعدی علیه
الرحمة»، که بررسی انتساب این غزل به این دو شاعر جای
پژوهش دارد.
- برگ ۹۲ - ب: یک تک بیت و غزلی بدون نام سراینده
و با این مطلع:

مرا به عشق ملامت مکن که عشق رواست
بر آن نگار که جانم به پیش او به هواست
د. بخش رباعیات که در فهرست کتابخانه، جنگ / سفینه
رباعیات نام گرفته است و انگیزه اصلی این مختصر است.^۱
این بخش که حجم اصلی دستنویس را به خود اختصاص
داده در برگ‌های ۷۹ تا ۸۴ و برگ‌های ۹۳ تا ۲۴۵ (پایان
موجود نسخه) دیده می‌شود. به نظر می‌رسد از انتهای نسخه
که قاعدتاً می‌بایست حاوی انجامة دستنویس و نام کاتب
و تاریخ کتابت می‌بود یکی دو برگ افتاده است و کلمه «تمت»
که در برگ آخر دیده می‌شود به خط جدیدتری است.

* جنگ رباعیات

پیش از آغاز رباعیات این بخش فهرست عناوین فصل‌های
جنگ به صورت جدول‌بندی شده و در برگ‌های ۷۹ - الف تا
۸۲ - الف آمده است و البته به اندازه یک صفحه گویا از ابتدا
افتادگی دارد. حال با مطابقت دادن این فهرست با عناوینی
که بالای رباعیات در کل نسخه آمده است فهرستی از ابواب
این جنگ را می‌آورم:

در توحید باری سبحانه از گفتار ملک الحکما عمر خیام.
شیخ اوحدالدین کرمانی فرماید رحمه الله. شرف‌الدین
شفره راست در توحید. بعضی شعرا راست در توحید.

اوحدالدین کرمانی راست در تفاریقات. در مذمت فلک و غیر
آن از گفتار عمر خیام. در مدح ملوک و اکابر. فی سیاسة
و تحریض الملوک علی العدل. در دعای پادشاه. در صفت بزم
و شراب پادشاه. در صفت شراب و مدح او و پیاله. در صفت
ساقی. در صبحیات. در صفت بهار و ترغیب شرب. در صفت
شکوفه و گل و ریاحین و نباتات. در صفت گل و بلبل. در
صفت گل و ابر و باران. در ترغیب شرب در فصل خزان
و زمستان. در خیال میوه [ه] هاء تر و خربزه و خزان. در صفت
مطرب و انواع سازها. در نوروزی و قلنداس.^۲ در قدوم ماه
رمضان. در قدوم قدر و عید. رباعیات در تقاضا. در صفت
شمع. [در تشبیه عاشق به شمع].^۳ در صفت پروانه و شمع.
در صفت حسن و جمال. در خیال ابروی و پیشانی. در خیال
پیوسته ابرو. در خیال یک چشم. در خیال درد چشم. در
صفت چشم احوال. در صفت چشم ازرق. هم در صفت چشم
احوال.^۴ در صفت یک چشم پوشیده. در خیال گوش. در
خیال گوش و چشم و بینی و دهن. در خیال بینی. در خیال
زلف و موی. در صفت زلف پس گوش. در صفت زلف زیر کلاه.
در صفت زلف شکسته. در صفت پریشانی زلف. [در خیال
درازی موی و صفت کمر].^۵ در خیال موی بریده و کوتاه. در
خیال موی سرخ. در خیال خط. در خیال خال. در خیال
خال بر رخ و چهره. در خیال خال بر لب. در خیال خال بر
پیشانی و چشم و چاه و زرخدان. در خیال روی و خد. در
خیال لب. در خیال تنگی دهان. در خیال فراخی دهان. در
خیال دندان. در خیال چاه زرخدان. [در خیال فرق و لطف
بالا].^۶ در خیال قد دراز. در خیال قد کوتاه. در خیال کمر
و میان و دستارچه. در خیال خضاب و حنا و انواع آرایش.
[در خیال فصد].^۷ در خیال قصاب. در خیال دل. در خیال
باد. در عاشق شدن و صفت آن. در صفت نادیده عاشق شدن.
در صفت بزرگواری معشوق. در صفت پنهان داشتن عشق.
در خیال بی‌خبری [معشوق]. در پیدا کردن دوستی.

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی
مرعشی نجفی (ره). سید محمود مرعشی با همکاری گروه فهرست‌نگاران
کتابخانه. جلد ۳۱. چاپ اول ۱۳۸۲ ش. صص ۷۶۰-۷۵۵.

۲. فهرست جدولی ابتدای جنگ، از این جا به بعد را دارد.

۳. این عنوان فقط در فهرست جدولی ابتدای جنگ آمده است و شاید این
بخش از متن جنگ افتاده باشد.

۴، ۵، ۶ و ۷. این عنوان در جدول آغاز جنگ دیده نمی‌شود.

تردیدهایی برابیم به وجود آمد. یعنی به جز چند برگ نخستین که رباعیات اوحدالدین کرمانی و خیام به طور یکجا آمده است و در بقیه بخش‌ها این جنگ از نظر کتابت مشکل دارد و هیچ قابل اعتماد و استناد نیست (مگر پس از بررسی‌های دقیق). پس از مقایسه جزء به جزء با نزهة المجالس و خلاصة الاشعار فی الرباعیات و نیز جستجوی رباعیات شاعران دیوان‌دار در دواوین آنها بر این نظر بیشتر پای فشردم اما بعد از آگاهی غیرمستقیم از برخی مطالب جنگ کتابخانه لالا اسماعیل ترکیه^۲ و پس از مقایسه اشعار مبارکشاه مرورودی در جنگ لالا اسماعیل و جنگ مرعشی نظرم تعدیل شد و دانستم که بحث رباعیات سرگردان در برخی موارد اختلافی دخیل است و این چیزی نیست که به این سادگی جرأت سخن گفتن و اظهارنظر درباره آن را داشته باشم. فقط به ذکر به این نکته بسنده می‌کنم که تصحیح این جنگ تنها پس از مقایسه با دیگر جنگ‌های شعری به خصوص جنگ لالا اسماعیل میسر است. درباره برخی سهوها و بی‌دقتی‌های کاتب جنگ مرعشی نیز در بخش تفصیلی معرفی شعر دانسته‌هایم را عرضه کرده‌ام.

چنانکه می‌دانیم «خلاصة الاشعار فی الرباعیات» ابوالمجد تبریزی در خانواده‌ای از مجموعه‌های رباعی قرار دارد که نزهة المجالس سرگروه آنهاست. تاحدی که می‌توان منبع اصلی ابوالمجد تبریزی را در تدوین خلاصة الاشعار خود، نزهة المجالس دانست. از ۴۹۸ رباعی خلاصة الاشعار،

درخواست قبول. در وعده قبول. در ساختن معشوق با ع-ا[شوق. در قبول ناکردن دوست عاشق را. در احوال عاشقی. در خیال گریستن و صفت اشک. در خیال بی‌خوابی [عاشق]. در بی‌صبری عاشق. در بسیاری غم و اندوه. در احوال شبهای عاشق. در ذکر رنج شب گذشته. در یار ناگزیر. در وفاداری عاشق. در اعراض کردن عاشق از غیرمعشوق. [در] وفاداری عاشق به امید وصال. در وفاداری عاشق و جفاء معشوق. در ترجیح دوست بر وصل دیگران. [در دشوار یافتن وصل دوست].^۱ در نایافتن وصل دوست. در تمنای وصال. در طلب وصال. در انتظار عاشق. در طلب عاشق معشوق را. در آمدن معشوق نزد عاشق. در شب وصل و صبح. درخواست بوسه و نادادن. در بیم زوال وصل. در ذکر فراق دوست. در [د] فراق دوست. درخواست رحم و بخشایش. در رفتن عاشق به سفر. در صفت رنج سفر. در عزم سفر معشوق. در رفتن معشوق به سفر. در بازخواندن عاشق معشوق را از سفر. در نامه نبشتن عاشق به معشوق. در تقصیری جواب نامه. در جواب فرستادن معشوق به عاشق. در شرح اشتیاق و آرزومندی عاشق. در جفاکاری معشوق. در فراغت معشوق. در ناز و تکبر و کرشمه معشوق. در عتاب معشوق. در تلخ گفتن معشوق و ترش رویی. در فراموش کردن معشوق عاشق را. در دوست داشتن و دشمن بودن. در طمع معشوق و بی‌زری عاشق. در مدح زر. در ذم زر. در سیر آمدن معشوق از عاشق. در یار دیگر کردن معشوق. در ترک کردن عاشق معشوق را. در تازه کردن مهر و دوستی. در عذر خواستن عاشق از معشوق. در ذکر رنجوری عاشق. در ذکر رنجوری معشوق. در ذکر مرثیه. در مستزاد. در انواع رباعیات. در اسامی. در هزلیات.

در این جنگ رباعیات ۱۲۵۹ رباعی مکرر، یا به عبارتی دیگر ۱۲۵۰ رباعی غیرمکرر وجود دارد.^۲ از این تعداد ۸۷۳ رباعی با نام سراینده ضبط شده و ۳۸۶ رباعی نام سراینده ندارد (۱۳۴ مورد اصلاً نام سراینده ندارد که بیشتر در مواردی است که به دلیل نگاشتن عنوان فصل، دیگر از کتابت نام سراینده صرف نظر شده است، ۱۰۶ مورد عنوان «غیره» و ۱۴۶ رباعی هم عنوان «غیره» دارد.

درباره صحت انتساب این رباعیات به سرایندگان یاد شده در این جنگ، در بررسی‌های نه‌چندان دقیق اولیه

۱. این عنوان فقط در فهرست جدولی ابتدای جنگ آمده است و شاید این بخش از متن جنگ افتاده باشد.

۲. رباعیات مکرر در این اوراق آمده است: ۲۰۷-ب و ۲۲۹-الف (با اندکی اختلاف و هر دو بدون نام سراینده)، ۱۸۵-الف و ۱۸۸-ب (اولی به نام محرمی و دومی به نام «برهان اسلام»)، ۲۲۱-ب و ۲۲۲-الف (یکی به نام مهستی و دیگری بدون نام سراینده. کاتب پس از دانستن این سهو خود روی رباعی دوم خطی موزب کشیده است)، ۱۱۷-الف و ۲۲۶-ب (هر دو بدون نام سراینده)، ۱۰۷-الف و ۲۳۶-الف (اولی به نام اوحدالدین کرمانی و دومی بدون نام سراینده)، ۱۸۳-الف و ۲۰۴-ب (اولی بدون نام سراینده و دومی به نام مبارکشاه)، ۱۸۰-ب و ۲۰۶-الف (اولی بدون نام سراینده و دومی به نام اشهری)، ۱۵۱-ب و ۱۵۷-الف (که اولی به نام «فخری» (بدون نقطه کتابت شده) و دومی به نام محرمی) و ۱۳۸-الف و ۲۱۲-ب (هر دو به نام کمال‌الدین اسماعیل اصفهانی).

۳. در باره این مجموعه بسیار مهم رک: فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. ج ۱. صص ۴۹۹-۵۰۴.

۲۷۸ مورد آن با نزهة المجالس مشترک است و از این ۲۷۸ رباعی مشترک، گویندگان ۱۶۸ رباعی در هر دو مجموعه یکی است.^۱ ولی جنگ رباعیات مرعشی را باید از خانواده‌ای دیگر شمرد. به این معنی که در تدوین آن، به هیچ وجه از نزهة المجالس استفاده‌ای نشده و حتی شاید قدمت آن بیش از نزهة باشد. همچنین رابطه بالعکس نیز بین این دو منتفی است یعنی اگر بپذیریم که جنگ رباعیات مرعشی قدیم‌تر از نزهة المجالس است، در تدوین نزهة نیز از جنگ مرعشی استفاده‌ای نشده است. این مطلب را اختلاف در ضبط صورت رباعی‌های مشترک این دو مجموعه اثبات می‌کند.

* مقایسه نزهة المجالس و جنگ رباعیات مرعشی

از ۱۲۵۰ رباعی جنگ مرعشی، ۲۰۶ رباعی آن در نزهة المجالس نیز دیده می‌شود که از این تعداد رباعی مشترک در ۵۵ مورد بین نام سراینندگان رباعی‌ها، اختلافی دیده نمی‌شود. و باز از بین این ۵۵ مورد در ۱۸ رباعی، هر دو مجموعه نام سراینده را نمی‌دانسته و با واژگانی چون «لا اعرف»، «لقائله» و «لغیره» عنوان‌دار کرده بودند.

از ۱۵۱ رباعی بعدی اختلافی مشترک (یعنی موارد مشترکی که نام سراینندگان دو مجموعه با هم اختلاف دارد) در ۴۳ مورد فعلاً به این نتیجه رسیده‌ام که حق با نزهة المجالس است که در بخش معرفی شعرای جنگ مرعشی برخی از این موارد را متذکر شده‌ام. در ۹ مورد نیز حق با جنگ مرعشی است در زیر این موارد ذکر می‌شود:

- دارنده چو ترکیب چنین خوب آراست

باز از چه قبل فکندش اندر کم و کاست

گر نیک نیامد این صور عیب کراست

ور نیک آمد خرابی از بهر چراست

(۱۰۷ - ب / به نام خیام)

این رباعی در نزهة المجالس شماره ۴۰۶۰ بدون نام سراینده آمده است ولی در چندین منبع کهن دیگر این رباعی به خیام نسبت داده شده است. رک: رباعیات خیام در منابع کهن، ص ۲۵۴.

- از بند لبم سخن چو بگشاد گره

از چشم در ابروانش افتاد گره

با دست حدیث من واو آب لطیف

بر آب فتد ز جنبش باد گره

(برگ ۱۳۸ - الف / به نام کمال اسماعیل)

این رباعی که در برگ ۲۱۲ - ب نیز به نام کمال آمده است در نزهة المجالس شماره ۳۲۳۹ به نام عبدالرزاق دیده می‌شود که البته در دیوان جمال‌الدین عبدالرزاق نیامده. در عوض در ص ۸۲۴ از دیوان خلاق المعانی کمال‌الدین اسماعیل اصفهانی (چاپ دکتر بحرالعلومی) آمده و از اوست. - با ابر همیشه در عتابش بینم

جوینده نور آفتابش بینم

گر مردمک دیده من نیست چرا

هر گه که طلب کنم در آبش بینم

(برگ ۱۴۲ - الف / به نام سنایی)

این رباعی در نزهة المجالس شماره ۲۷۷۸ بدون نام سراینده آمده است. این رباعی در دیوان سنایی (چاپ مدرّس رضوی)، ص ۱۱۵۶ آمده و از اوست.

- ای ترک خطایی همه کارت به نواست

الّا یک چیز کز تو آن عین خطاست

یک چشم تو مستور و دگر مست خراب

مستوری و مستیت به هم ناید راست

(برگ ۱۴۷ - ب / به نام کمال اسماعیل)

در نزهة المجالس شماره ۲۴۰۸ بدون نام سراینده آمده است که در دیوان کمال اسماعیل ص ۸۱۱ دیده می‌شود و از اوست.

- می‌آمد و صد هزار بی‌دل چپ و راست

می‌دید نهانی که که افتاد و که خاست

بر طرف کمر نبشته از زر سطری

کافغان شما ازین میان خواهد خاست

(برگ ۱۷۵ - الف به نام اوحد کرمانی)

در نزهة المجالس شماره ۲۰۸۷ به نام کمال‌الدین ابوعمر و ابهری آمده است که البته در دیوان رباعیات اوحدالدین کرمانی، چاپ ابومحبوب، ص ۲۸۷ شماره ۱۵۷۲ دیده می‌شود و باید از شیخ اوحد باشد.

۱. در این باره رک: مقایسه رباعیات دو مجموعه کهن. سید علی میرافضلی. نشر دانش. سال ۲۰. شماره ۴ (زمستان ۱۳۸۲). صص ۳۷-۳۸.

میراث شهاب

* مقایسه خلاصه اشعار فی الرباعیات و جُنک رباعیات

مرعشی

۳۸ رباعی بین این مجموعه مشترک است که در ۹ مورد در ضبط نام سراینندگان این رباعی‌ها اختلافی بین این دو مجموعه دیده نمی‌شود (در ۵ مورد از این ۹ مورد هر دو بدون نام سراینده آورده‌اند) از ۲۹ رباعی اختلافی دیگر، در ۱۳ رباعی حق را به خلاصه اشعار فی الرباعیات باید داد که تعدادی از این برتری‌های خلاصه اشعار را در بخش معرفی شعرای این جنگ آورده‌ام. در یک مورد هم حق با جُنک رباعیات مرعشی است که از این قرار است:

- ابروی تو ای دوست بدل دزدیدن

خو کرد چو چشم هر سو [ب] ای گردیدن

در منصب حسن تست بلاء دو چشم

زان چشم توش نمی‌تواند دیدن

(برگ ۱۳۹ - الف به نام شمس گنجه)

در خلاصه اشعار فی الرباعیات (سفینه تبریز، ص ۶۰۴)

به نام «حمید گنجه» آمده است ولی در نزهة المجالس شماره ۱۵۰۹ به نام اسعد گنجه‌ای (همان شمس‌الدین اسعد گنجه‌ای) دیده می‌شود و باید از او باشد.

* شعرای جنگ رباعیات مرعشی و زمان احتمالی تدوین

این جنگ

در این جنگ از ۸۲ سراینده، رباعی آمده است. همچنین ۵ نفر به‌طور ناقص نام برده شده‌اند که اگر آنها همان شعرای یاد شده در سایر برگها نباشند این آمار به ۸۷ می‌رسد.^۱ بیشتر از همه از شمس گنجه رباعی آمده است (۱۹۸ رباعی) ولی چنان‌که در بخش ویژه این شاعر خواهد آمد و به اثبات خواهد رسید، این شمس گنجه یک نفر نیست بلکه از دو شاعر مشهور گنجه‌ای که هر دو ملقب به شمس‌الدین بوده‌اند (شمس‌الدین الیاس و شمس‌الدین اسعد) در این جنگ با عنوان «شمس گنجه» رباعی آمده است و از موارد غامض و مبهم تصحیح این جنگ یکی بررسی این ۱۹۸ رباعی است. پس از او، اوحدالدین کرمانی با ۱۳۲ رباعی قرار دارد که این بخش که اکثر آن به‌طور یکجا و پشت سر هم

- شد دیده به‌عشق رهنمون دل من

تا کرد پر از غصه درون دل من

زنهار اگر دلم نماند روزی

از دیده طلب کنید خون دل من

(برگ ۱۹۰ - ب به نام کمال اسماعیل)

در نزهة المجالس شماره ۲۸۹۴ بدون نام سراینده آمده است. ولی در دیوان کمال اسماعیل، ص ۹۳۴ و نیز خلاصه اشعار فی الرباعیات (سفینه تبریز، ص ۵۹۵) به نام کمال اسماعیل دیده می‌شود و از اوست.

- دوشینه غم دل حزینم بگرفت

اندیشه یار نازنینم بگرفت

گفتم که روم از پی دل تا بر او

اشکم بدوید و آستینم بگرفت

(برگ ۱۹۲ - ب به نام کمال اسماعیل)

در نزهة المجالس شماره ۳۹۰۰ بدون نام سراینده ضبط

شده که البته از کمال است و در دیوان او، ص ۸۲۷ و نیز خلاصه اشعار فی الرباعیات (سفینه تبریز، ص ۶۰۰) به نام کمال دیده می‌شود.

- بار غم تو بر دل مشتاق نهم

منت ز تو بر جمله آفاق نهم

آنجا که کنم جفت دل اندیشه تو

اندیشه هر چه هست بر طاق نهم

(برگ ۱۹۴ - ب / به نام مبارکشاه)

در نزهة المجالس شماره ۳۴۹۱ بدون نام سراینده آمده

ولی در جنگ لالا اسماعیل به نام مبارکشاه آمده و باید از او باشد (رک: ریحق التحقیق، ص ۱۵۴ شماره ۷۴).

- از ناله که بر پشت شتر می‌کردم

از پشت شتر نثار دُر می‌کردم

هر چشمه که کاروان همی‌کرد تهی

از آب دو دیده باز پُر می‌کردم

(برگ ۲۰۶ - ب / به نام عبدالرزاق)

این رباعی در نزهة المجالس شماره ۲۹۶۷ به نام مهستی

آمده است و با وجود این‌که در دیوان جمال‌الدین اصفهانی نیامده، چون در جنگ لالا اسماعیل به نام عبدالرزاق اصفهانی ثبت شده باید از او باشد (رک: بررسی نزهة المجالس، سید علی میرافضلی، سال ۱۴، شماره ۱، ص ۱۴۵).

۱. این سراینندگان اینها هستند: جلال ۱ رباعی، خطیب ۱ رباعی، سعد ۲ رباعی، شهاب ۳ رباعی و نظام ۱ رباعی.

آمده اعتبار ویژه‌ای دارد. در رتبه سوم هم کمال‌الدین اسماعیل اصفهانی قرار می‌گیرد با ۱۰۸ رباعی.

از این سه نفر که بگذریم بقیه شاعران همگی کمتر از ۵۰ رباعی دارند و حتی بسیاری از آنها فقط با یک رباعی بخشی از این جنگ را تشکیل می‌دهند. در زیر بقیه سراینندگان رباعی‌های جنگ را به ترتیب بیشترین رباعی به کمترین، نام می‌برم: خیام ۴۴، مبارکشاه ۲۷، جلال حرمی ۲۳، نجیب عمر گنجه ۲۳، محرمی ۲۲، کریم گنجه ۱۸، مهستی ۱۸، شمس بط ۱۳، عایشه مقریه ۱۳، مجد بغدادی ۱۳، اجنبی ۱۰، رضی نیشابوری ۱۰، نظام گنجه ۱۰، برهان اسلام ۹، رفیع ۹، سعد سلمان ۹، سید حسن غزنوی ۸، شرف شفروه ۸، صدر حلوایی ۸، عبدالرزاق ۷، قاضی شرف ۷، ارشد بلخی ۶، نظام بخاری ۶، ورکانی ۶، انوری ۵، حسام نبیره ۵، زکی مراغی ۴، عین القضاة ۴، کافرک ۴، موید ۴، اشهری ۳، سنایی ۳، شمس طبس ۳، صدر خجندی ۳، فخر رازی ۳، فخری ۳، ابوالعلا ۲، بوعلی ۲، جلال حلوایی ۲، خالد هروی ۲، زین سجزی ۲، سعد نحوی ۲، شرف مراغی ۲، شهاب خواری ۲، عز شروانی ۲، قاضی بلخ ۲، مطهر ۲.

از سراینندگان زیر نیز فقط یک رباعی در این جنگ آمده است: اثیر، احمد سیاه، اختیاری، بدر، بهاء بغدادی، پسر خطیب، جلال هروی، جمال بروت، جمال راق، حارث، خطیب ملاطیه، خطیب هری، سعد مراغی، شامی، شمس شیرازی، شهاب اشعری، ظهیر، عزیز گنجه، عزیز مراغی، علای ارموی، علی قولی، عمادالدوله، عماد زوزنی، غزالی، مجیر بیلقانی، محمد درویش، محمد شاه، مزدی، مزینه، نصیر، یزدی؛ که از برخی از این‌ها برای اولین بار است که نامی می‌شنویم.

در این که این جنگ چه زمانی تدوین شده است تنها می‌توانم این را بگویم که هیچ جدیدتر از نزهة المجالس نیست و شاید هم اندکی قدیم‌تر باشد. اگر «اثیر» و «رفیع» موجود در این جنگ اثیرالدین اومانی و رفیع بکرانی باشند که در نیمه دوم سده ۷ هجری وفات کرده‌اند شاید بتوان بر آن اساس تدوین جنگ را نیمه دوم سده ۷ هجری دانست.

پس از مقایسه رباعیات این جنگ با منابع دیگر، باز به این نتیجه رسیدم که شاید رباعی‌های زیر که در جنگ مرعشی آمده از خواجه نصیرالدین طوسی و بدرالدین

جاجرمی باشد. اگر چنین باشد این احتمال که جنگ رباعیات مرعشی در نیمه دوم سده ۷ هجری تدوین شده باشد قوت خواهد گرفت.

- ای باد نسیم زلف یار آر مرا

بوی خوش آن بنفشه‌وار آر مرا

خاک کف پای آن فراموش وفا

از بهر دو دیده یادگار آر مرا

(برگ ۱۸۴ - ب. بدون نام سراینده)

که این رباعی در خلاصه الاشعار تقی‌الدین ذکری کاشانی، نسخه ۷۷۹۰ دانشگاه تهران، برگ ۳۹۷ - ب به نام بدر جاجرمی (م ۶۸۶ هجری) آمده است.

- رباعی هجوآمیز «این خواجه ما بخلق چیزی ندهد» که در برگ ۲۴۲ - الف جنگ مرعشی به نام شمس گنجه آمده است در خلاصه الاشعار فی الرباعیات (سفینه تبریز، ص ۶۰۹) به نام خواجه نصیرالدین طوسی آمده است.

* بررسی سراینندگان صاحب رباعی در جنگ رباعیات

مرعشی

در این بخش، شعرای صاحب رباعی این جنگ را به ترتیب الفبا ذکر می‌کنم و درباره هر شاعر اطلاعات موجود را عرضه کرده سپس شماره اوراقی را که رباعی یا رباعی‌های مذکور در آن‌ها آمده به همراه یافته‌های تطبیقی خود نقل می‌نمایم.

- ابوالعلا: دو رباعی به نام او در برگ ۱۲۰ - الف آمده است. شاید منظور از او، ابوالعلا گنجه‌ای، استاد خاقانی، یا شاید هم ابوالعلا شاپور باشد که یک رباعی از او در نزهة المجالس آمده است.

- اثیر: یک رباعی به نام او در برگ ۱۳۱ - الف آمده است.

تا آن زمان که به نسخه‌های خطی دیوان اثیرالدین آخسیکتی و اثیرالدین اومانی مراجعه نکرده‌ام نمی‌توانم بگویم کدام یک منظور است. شاید هم اثیرالدین ابهری منظور باشد. به هر حال این رباعی در دیوان چاپی اثیرالدین آخسیکتی (چاپ همایون فرخ) که نبود. در بخش اثیرالدین اومانی از خلاصه الاشعار تقی‌الدین کاشی (نسخه دانشگاه تهران) هم که یافت نشد. ولی در عوض این رباعی در دیوان کمال‌الدین اسماعیل اصفهانی، ص ۹۰۹ شماره ۵۶۲ آمده و باید از کمال باشد.

به جمال‌الدین عبدالرزاق، خلاصه الاشعار ابوالمجد تبریزی (سفینه تبریز، ص ۶۰۶) نیز تأیید می‌کند.

- اشهری: سه رباعی به نام او در جنگ مرعشی، در برگهای ۱۷۳ - ب، ۲۰۶ - الف و ۲۴۰ - ب هست. درباره او رک: مقدمه نزهة المجالس، چاپ دوم، ص ۷۸.

- انوری: پنج رباعی از انوری در این جنگ هست در برگهای ۱۱۳ - ب، ۱۸۵ - الف، ۲۱۰ - الف، ۲۱۰ - ب و ۲۴۲ - الف. از این تعداد، دومورد اول در ص ۱۰۳۹ (ای شاه اگر آنچه می‌توانی نکنی) و ص ۱۰۴۲ (با دل گفتم گرد بلا می‌گرددی) چاپ مرحوم مدرس رضوی آمده ولی از سه رباعی دیگر نشانی نیافتیم.

- اوحدالدین کرمانی: به جز مجموعه رباعیاتی که از روی نسخه کهن ایاصوفیه، مؤرخ ۷۰۶ هـ توسط آقای ابومحبوب به چاپ رسیده، از این شیخ رباعی سرا در جنگ‌های شعری رباعیاتی کم و بیش آمده است. در جنگ مرعشی ۱۳۲ رباعی به نام او آمده که از این تعداد ۱۰ رباعی (در برگ‌های ۸۲ - ب تا ۸۳ - ب) و ۱۱۷ رباعی (در برگ‌های ۹۳ - ب تا ۱۰۷ - ب) سلسله‌وار و به دنبال هم قرار دارند که همین مطلب احتمال خطای کاتب را در انتساب این رباعی‌ها به شیخ کرمانی کاهش می‌دهد. بقیه رباعی‌های او در این جنگ در برگ‌های زیر آمده است: ۱۴۹ - الف (به نام اوحدالدین)، ۱۷۲ - الف (در نزهة المجالس، شماره ۱۷۸۶ با عنوان «لغیره» آمده است)، ۱۷۴ - الف، ۱۷۵ - الف (۲ رباعی)، ۲۰۸۷ به نام «کمال‌الدین ابوعمر و ابهری» می‌یابیم در حالی که در دیوان رباعیات اوحدالدین، چاپ ابومحبوب، ص ۲۸۷، شماره ۱۵۷۲ نیز آمده است و انتساب آن را به اوحدالدین قوت می‌بخشد.

در پایان متذکر می‌شوم که انتساب بسیاری رباعیات به اوحدالدین کرمانی، اگر مدعی جدی داشته باشد خالی از وجه خواهد بود؛ حتی اگر پشتوانه‌های خطی کهن سال، آن را به اوحدالدین نسبت دهد. در این باره رجوع شود به: بررسی نزهة المجالس، سید علی میرافضلی، چاپ شده در معارف، سال ۱۴، شماره ۲، صص ۱۶۰ - ۱۵۶. به هر روی جنگ مرعشی را با داشتن این تعداد رباعی از اوحدالدین کرمانی و با توجه به تاریخ کتابت این جنگ، باید منبعی مهم

- اجنبی: ۱۰ رباعی به این عنوان در جنگ رباعیات مرعشی هست و به نظر می‌رسد «اجنبی» تخلص شاعری باشد. ویژگی مشترک در کتابت این ۱۰ رباعی در جنگ مرعشی این است که همگی به همان خط کاتب متن در حاشیه اوراق زیر کتابت شده. البته این احتمال که این شعرها در عصر کتابت نسخه به جنگ رباعیات مورد بحث اضافه شده باشد و اجنبی شاعری باشد از قرن ۸ هـ (عصر کتابت دستنویس) تقریباً منتفی است چون دو مورد آن در نزهة المجالس نیز آمده است. اما اوراقی که این ۱۰ رباعی در آنها آمده چنین است: ۱۲۲ - ب (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۵۲۱ بدون نام سراینده آمده است)، ۱۳۴ - ب، ۱۳۵ - ب، ۱۵۸ - ب، ۱۵۹ - ب (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۱۶۲۹ بدون نام سراینده آمده است بنابر پژوهش آقای میرافضلی، به نام پور بهای جامی هم ضبط شده. رک: بررسی نزهة المجالس، معارف، سال ۱۴، شماره ۱، ص ۱۲۳)، ۱۶۰ - ب، ۱۸۰ - ب، ۱۸۱ - ب، ۲۲۳ - ب و ۲۲۴ - الف.

- احمد سیاه: یک رباعی به نام او در برگ ۲۰۲ - الف آمده است.

- اختیاری: یک رباعی در برگ ۱۳۱ - ب به نام او آمده است. دکتر ریاحی در مورد او - که یک رباعی در نزهة المجالس دارد - احتمالی را مطرح کرده‌اند. رک: نزهة المجالس، چاپ دوم، علمی، ۱۳۷۵، ص ۷۶.

- ارشد بلخی: ۳ رباعی به نام ارشد (در برگ‌های ۱۸۷ - ب و ۲۰۲ - الف) و ۳ رباعی هم به نام ارشد بلخی (در برگ‌های ۲۰۵ - الف، ۲۰۷ - الف و ۲۱۳ - الف) ثبت شده است. از این تعداد، ۲ رباعی گویا از او نیست و شاید خطای کاتب بی‌دقت جنگ مرعشی در این انتساب‌ها دخیل باشد. مواردی که منظور است یکی رباعی برگ ۲۰۲ - الف است که در دیوان کمال اسماعیل، ص ۹۳۵ شماره ۶۹۶ آمده و دیگری رباعی برگ ۲۰۵ - الف است که به احتمال بسیار از جمال‌الدین عبدالرزاق اصفهانی باشد (این رباعی در نزهة المجالس ۲ بار آمده یک بار به نام جمال‌الدین عبدالرزاق و بار دیگر به سبب اشتباه کتابتی کاتب نزهة، به نام سلطان طغرل که این اشتباه را اول بار سید علی میرافضلی برملا کرد. رک: نشر دانش، سال ۲۰، شماره ۴، ص ۴۱. انتساب آن را

و سودمند در بررسی رباعیات این صوفی رباعی‌گو دانست. - بدر: یک رباعی در برگ ۱۲۶ - ب به نام او آمده است. دقیقاً دانسته نشد که کیست، شاید از «بدر» هابی باشد که در نزهة المجالس از آنها شعر آمده (رک: نزهة المجالس، صص ۸۱ - ۸۰). شاید هم از بدر جاجرمی، پدر صاحب «مونس الاحرار» باشد. در این‌که از نظر زمان تدوین این جنگ، آیا احتمال دارد از بدر جاجرمی (متوفی ۶۸۶هـ)^۱ هم در آن شعر باشد در آغاز هیچ مطمئن نبودم تا این‌که دو رباعی از مواردی را که تقی‌الدین کاشانی در خلاصة الاشعار به بدر نسبت داده در جنگ مرعشی یافتیم.^۲

- برهان اسلام: که ۹ رباعی از او در این جنگ هست (که البته یک مورد آن به نام «برهان» ضبط شده)، در برگ‌های: ۲۱۱ - الف (در نزهة المجالس، شماره ۳۳۳۴ با عنوان «لغیره» آمده است)، ۱۳۷ - ب، ۱۸۸ - ب (۲ رباعی، که یکی در نزهة المجالس، شماره ۸۱۲ و با عنوان «لغیره» و در مجموعه موزخ ۸۱۴ - ۸۱۳ کتابخانه موزه بریتانیا، به نام شهاب‌الدین خطاط آمده است.^۳ گفتنی است این رباعی مکرراً در جنگ مرعشی به نام محرمی آمده)، ۱۸۹ - ب، ۱۹۰ - الف، ۱۹۸ - الف، ۲۰۲ - ب (این رباعی در نزهة المجالس، شماره ۱۹۳۲ به نام مجیر بیلقانی آمده که البته در دیوان مجیر دیده نمی‌شود)، ۲۰۸ - الف (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۲۳۲۱ با عنوان «لغیره» آمده است).

از شاعر مورد بحث، در جنگ شماره ۱۸۳ کتابخانه مدراس هندوستان، با عنوان «برهان الاسلام» شعر هست.^۴ - بوعلی: به این نام - که شاید ابن‌سینا منظور باشد - دو رباعی در برگ‌های ۲۰۶ - ب و ۲۱۱ - ب آمده است. البته از شخصی به نام سید بوعلی در نزهة المجالس دو رباعی هست (شماره‌های ۱۲۲۴ و ۱۲۲۸) که هویت او دقیقاً مشخص نیست.

- بهاء بغدادی: یک رباعی به نام او در برگ ۱۹۹ - ب آمده است که در نزهة المجالس نیز به شماره ۳۱۴۰ و با عنوان «آخر» ضبط شده است. درباره او، که صاحب «التوسل الی الترسل» است، و منابع تذکره‌ای درباره او رک: فرهنگ سخنوران، ج ۱، ص ۱۴۳.

- پسر خطیب: تاج‌الدین احمد، ابن / پور خطیب گنجه و شوهر مهستی گنجه‌ای است. یک رباعی به نام او در برگ

۱۲۶ - الف آمده است. دکتر ریاحی احتمال داده‌اند که شاید رباعی ۸۷ نزهة المجالس هم که به نام «خطیب گنجه» آمده است اشاره به این پورخطیب گنجه داشته باشد و کلمه «پسر» از ابتدای این عنوان افتاده باشد.^۵ ولی چون در جنگ ما هم یک مورد به نام «خطیب» آمده بعید است که آن مطلب صحیح باشد.

- جلال: یک رباعی در برگ ۱۱۵ - الف به نام او هست. از

۱. به نقل از خلاصة الاشعار تقی‌الدین ذکری کاشانی، نسخه ۷۷۹۰ دانشگاه تهران.

۲. یکی، رباعی‌ای در برگ ۱۶۰ - الف جنگ مرعشی است که در این جنگ به نام کمال‌الدین اسماعیل آمده است:

گفتم که چرا ماه تو در میغ گریخت

بر عارض تو غالیه بر عاج که بیخت؟

گفتا که چو مشاطه کرد آرایش من [کذا]

از هوش برفت سرمه بر آینه ریخت

و البته از کمال اسماعیل نیست (در دیوان او که یافت نشد). این رباعی

را در نزهة المجالس شماره ۱۷۳۱ به نام صاحب نزهة، جمال خلیل شروانی می‌بینیم و در خلاصة الاشعار فی الرباعیات ابوالمجد تبریزی (ص ۶۰۴ سفینه تبریز) به نام مهستی. با این همه، در خلاصة الاشعار تقی کاشی، نسخه دانشگاه تهران، برگ ۳۹۷ - ب به نام بدر جاجرمی آمده است.

رباعی دوم، رباعی‌ای است در برگ ۱۸۴ - ب جنگ مرعشی و بدون نام سراینده (با عنوان «غیره») که در خلاصة الاشعار فی الرباعیات هم با عنوان «لا اعرف» دیده می‌شود (سفینه تبریز، ص ۶۰۱). این رباعی در جنگ مرعشی چنین ضبط شده:

ای باد نسیم زلف یار آر مرا بوی خوش آن بنفشه‌وار آر مرا

خاک کف پای آن فراموش وفا از بهر دو دیده یادگار آر مرا

به هر روی در خلاصة الاشعار تقی کاشی، نسخه دانشگاه، برگ ۳۹۷ -

ب به نام بدر جاجرمی آمده است. این انتساب‌ها و همچنین یک رباعی در برگ ۲۴۲ - الف که به نام «شمس گنجه» آمده ولی در خلاصة الاشعار فی الرباعیات (سفینه تبریز، ص ۶۰۹) به نام خواجه نصیرالدین طوسی ضبط شده (رباعی «این خواجه ما بخلق چیزی ندهد») باعث می‌شود چنین احتمال دهم که این جنگ پس از نیمه دوم قرن ۷هـ و قبل از سال ۷۰۰هـ تدوین شده است؛ البته در صورت صحت داشتن این انتساب‌ها.

۳. بررسی نزهة المجالس. سید علی میرافضلی. مجله معارف. سال ۱۴. شماره ۱. ص ۱۲۷.

۴. تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی. سعید نفیسی. فروغی چاپ دوم. ۱۳۶۳. ج ۱. ص ۳. درباره این جنگ مهم رک: گفتارهای پژوهشی در زمینه ادبیات فارسی. سید امیرحسین عابدی. تهران ۱۳۷۷. سعید نفیسی تنها ایرانی‌ای بود که عکسی از این جنگ را در اختیار داشت. او خود در مقاله‌ای با عنوان «قدیم‌ترین مجموعه‌های شعر فارسی» که در «ارمغان علمی» به خدمت محمد شفیع (لاهور. ۱۹۵۵ م) صص ۱۳۰ - ۱۲۵ به چاپ رسید این مطلب را صراحتاً بیان کرده است. امیدوارم به زودی آن عکس دوباره یافت شود و یا عکس دیگری از این جنگ به دست ایرانیان برسد.

۵. پاورقی نزهة المجالس، چاپ دوم، ص ۸۲

فضل‌الله سالار (پدر «دختر حسام سالار» یکی است یا نه. از حسام‌الدین نبیره در جنگ ۱۸۳ کتابخانه مدراس هند (معروف به «بیاض ترمذ») نیز اشعاری هست؛ رک: تاریخ نظم و نثر، سعید نفیسی، ج ۱، ص ۳.

- حسن / سید حسن غزنوی: متخلص به اشرف. ۸ رباعی به نام او در این جنگ آمده است ذیل عناوین «سید حسن» در برگ‌های ۱۱۵ - الف (در دیوان سید حسن غزنوی، چاپ مرحوم مدرس رضوی، ص ۳۴۳ آمده است)، ۱۸۶ - الف و ۲۰۸ - ب، «حسن غزنوی» در برگ‌های ۲۰۵ - ب و ۲۰۷ - ب، و «سید اشرف» در برگ‌های ۱۲۶ - ب و ۱۲۷ - الف (۲ رباعی). هم‌چنان که گذشت جز یک مورد، هیچ‌کدام دیگر در دیوان چاپی سید حسن غزنوی نیامده است.

- خالد هروی: ۲ رباعی یکی به نام «خالد هروی» (در برگ ۲۱۲ - ب) و دیگری به نام «خالد» (در برگ ۲۱۹ - الف) آمده که رباعی دوم را در نزهة المجالس شماره ۲۳۷۳، با عنوان «لغیره» نیز می‌بینیم. درباره این سراینده رک: نزهة المجالس، صص ۱۱۶ - ۱۱۵.

- خطیب: رباعی‌ای در برگ ۱۴۱ - ب به این نام آمده است. مشخص نیست دقیقاً او کدام خطیب است: خطیب ملاطیه، خطیب هری، یا والد «پسر خطیب گنجه».

- خطیب ملاطیه: که براساس نام او، گویا خطیب شهر ملاطیه بوده است و رباعی‌ای از او در برگ ۲۱۵ - ب آمده است. - خطیب هری [منسوب به هرات]: یک رباعی در برگ ۱۶۵ - ب به نام او هست. این رباعی در نزهة المجالس شماره ۱۸۳۹ به نام جمال‌الدین عبدالرزاق آمده که البته در دیوان او (که چاپ ناقص و پرغلطی است) وجود ندارد.

- خیام: درباره خیام و رباعیات او در منابع پیش از قرن ۹ ه و با استناد به وجه نسخه‌شناسی قضیه، بهترین کار را آقای سید علی میرافضلی انجام داده‌اند که مدتی از انتشار آن می‌گذرد.^۱

با توجه به یافته‌های ایشان است که می‌گوییم هیچ منبعی به اندازه جنگ مرعشی، این تعداد رباعی از خیام ندارد. در این منبع ۴۴ رباعی صراحتاً به نام خیام، آن هم به‌طور سلسله‌وار و پشت سرهم، آمده است (در برگ‌های

میان جلال‌هایی که در این جنگ، رباعی دارند بیش از همه از جلال حرمی رباعی هست. شاید این مورد هم اشاره به آن جلال حرمی داشته باشد؛ رک به آن.

- جلال حرمی: ۲۳ رباعی به نام او هست در برگ‌های ۱۳۱ - ب، ۱۶۵ - الف، ۱۷۰ - الف، ۱۹۵ - الف، ۱۹۵ - ب (۲ رباعی)، ۱۹۸ - ب، ۱۹۹ - الف، ۱۹۹ - ب، ۲۰۰ - ب، ۲۰۳ - ب، ۲۰۴ - الف و ب، ۲۰۵ - ب، ۲۱۹ - ب، ۲۲۰ - الف، ۲۲۰ - ب، ۲۲۱ - الف، ۲۲۱ - ب، ۲۳۱ - الف و ب (۴ رباعی). - جلال حلوی: ۲ رباعی به نام او ضبط شده در برگ‌های ۱۲۵ - الف و ۲۰۷ - ب. نسبت حلوی را در شاعر دیگری که در این جنگ از او شعر هست، یعنی «صدر حلوی» نیز می‌بینیم.

- جلال هروی: یک رباعی به نام او در برگ ۲۱۱ - ب آمده. شاید او جلال‌الدین شاه هروی، از سرایندگان سده ۷ ه باشد که سعید نفیسی نامش را بدون ذکر مأخذ در «تاریخ نظم و نثر» خود، ج ۱، ص ۱۸۰ آورده است.

- جمال بروت: رباعی‌ای در برگ ۱۳۷ - ب به نام او آمده است.

- جمال راق: در برگ ۱۳۲ - ب رباعی‌ای به نام او هست که آن را در دیوان کمال‌الدین اسماعیل ص ۸۸۵، شماره ۴۴۲ می‌یابیم و باید از او باشد. در عوض رباعی قبلی جنگ مرعشی به نام کمال اسماعیل آمده که در دیوان او نیست و گویا کاتب جنگ، در ضبط نام شاعران این دو رباعی سهوی مرتکب شده است.

- حارث: در برگ ۲۰۸ - الف رباعی‌ای به نام او آمده است. - حسام نبیره: ۵ رباعی به نام او در برگ‌های زیر ثبت شده: ۱۷۴ - الف، ۱۱۲ - ب تا ۱۱۳ - الف (۴ رباعی؛ مورد اول از این ۴ رباعی در نزهة المجالس، بدون نام سراینده و ذیل شماره ۲۰۶۶ نیز آمده است. مورد آخر هم در ص ۷۹۷، شماره ۴ از دیوان کمال اسماعیل دیده می‌شود و به احتمال بسیار از اوست. به‌خصوص که رباعی بعدی جنگ مرعشی به نام کمال ضبط شده و در دیوان او نیامده است و شاید رباعی بعدی جنگ مرعشی، از حسام نبیره باشد). نمی‌دانم بین این سراینده و دختر حسام سالار، که رباعی‌هایی به نام او در نزهة المجالس و خلاصه اشعار فی الرباعیات موجود است، نسبت خانوادگی‌ای هست و آیا او با حسام‌الدین علی بن

۱. رباعیات خیام در منابع کهن. سید علی میرافضلی. مرکز نشر دانشگاهی. چاپ اول. ۱۳۸۱.

۸۲- الف (۳ رباعی) و ۱۰۷- ب تا ۱۱۲- ب (۴۱ رباعی) که ۳ رباعی اول با عنوان «در توحید باری سبحانه از گفتار ملک الحکما[ء] عمر خیام» و ۴۱ رباعی بعدی در فصلی مستقل با عنوان «در مذمت فلک و غیر آن از گفتار عمر خیام» دیده می‌شود. به غیر از این تعداد، رباعی‌هایی نیز در این جنگ بدون نام سراینده و با عناوین «غیره» و «غیره» هست که در منابع دیگر به نام خیام ثبت شده و براساس جستجوی من و با مقایسه تک‌تک رباعیات جنگ مرعشی با ۵ چاپ معتبر از رباعی‌های خیام (همان چاپ‌هایی که مورد استناد آقای میر افضلی بوده)، رقم آنها به ۷ رباعی می‌رسد (جمعاً با ۴۴ رباعی پیشین می‌شود ۵۱ رباعی). جالب اینجاست که از ۴۴ رباعی به نام خیام در این جنگ، ۱۷ مورد را در هیچ منبع دیگری به نام خیام نمی‌بینیم و این خود کشف بزرگی در عرصه پژوهش در رباعیات خیام است.^۱

رضی‌الدین نیشابوری^۲: دو رباعی به نام رضی‌الدین در برگ‌های ۱۸۸- ب و ۱۹۸- الف (که بی‌شک منظور همین رضی نیشابوری است) و هشت رباعی هم با عنوان «رضی نیشابوری» در برگ‌های ۱۳۵- الف، ۱۳۶- الف (۳ رباعی)، ۱۸۴- الف، ۱۸۶- الف، ۱۸۹- ب و ۲۰۵- الف از این جنگ آمده است. از میان نسخه‌های خطی دیوان رضی نیشابوری به نسخه‌ای که پیشتر از آن سعید نفیسی بوده و اکنون به شماره ۸۶۳ در مرکز احیاء میراث اسلامی در قم نگهداری می‌شود مراجعه کرده‌ام. این نسخه تاریخ ۱۰۰۱ هـ دارد و بسیار مضبوط و خوش‌خوان است. ویژگی دیگر آن این است که مرحوم نفیسی آن را با دو نسخه دیگر مقابله و اضافاتی که در آنها بوده در اوراقی سفید ضمیمه نسخه کرده. آن دو نسخه یکی در کتابخانه دانشگاه علیگره در هندوستان است به شماره ۵۵۱۱ ع ۸۹۱ که نفیسی در ۱۳۳۷ ش از مقابله آن با نسخه خودش فارغ شده است. نسخه دوم هم نسخه‌ای بوده، به استنباط نفیسی، از سده ۱۱ هـ نزد یک کتابفروش که در ۱۳۳۹ ش مقابله آن با نسخه اصلی پایان یافته است.

تک‌تک رباعیات این نسخه را با جنگ رباعیات مرعشی تطبیق دادم. از این میان تنها و تنها یک رباعی از این ۱۰ رباعی‌ای که به نام رضی ثبت شده در نسخه مرکز احیاء (ص ۱۹۳) وجود داشت و آن رباعی چنین است:

منزلگه خویش این دل ریشم پندار
وز ابر بکاح‌گریه^۳ [کذا] بیشم پندار
از جمله عاشقان^۴ نمی‌یارم گفت
از زمره^۵ بندگان خویشم پندار
از سویی دیگر رباعی برگ ۱۳۵- الف (ای شمع به‌گریه هر دمی نرم شوی) در نزهة المجالس شماره ۲۱۲ با عنوان «لا ادری» آمده است؛ رباعی‌های برگ ۱۳۶- الف هر سه در نزهة المجالس به نام کمال‌الدین اسماعیل آمده و در دیوان کمال نیز موجود است (رک: شماره‌های ۱۷۸ و ۲۹۱۷ که به اشتباه به نام سید اشرف آمده)، ۱۸۹ و ۱۹۰ نزهة المجالس و نیز صص ۸۴۲، ۸۴۰ و ۸۴۱ دیوان کمال‌الدین اسماعیل؛ رباعی برگ ۱۸۴- الف (از باد صبا دلم چو بوی تو گرفت) در خلاصة الاشعار فی الرباعیات (سفینه تبریز، ص ۶۰۱) با عنوان «احد» و در هفت اقلیم به نام مبارکشاه ضبط شده است. (رک: رحیق التحقيق، فخرالدین مبارکشاه مرورودی به انضمام اشعار دیگر او. دکتر نصرالله پورجوادی، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ اول، ۱۳۸۱، ص ۱۴۴)؛ رباعی برگ ۱۸۹- ب در نزهة المجالس به شماره ۳۲۲۷ با عنوان «آخر» آمده است و در چند منبع دیگر نیز دیده می‌شود (رک: نزهة المجالس، چاپ دوم، ص ۵۶۷، پاورقی).

با مقایسه این رباعیات با رباعی‌های دیوان رضی نتایج دیگری نیز حاصل شد و آن این‌که چند رباعی شناسایی گردید که در جنگ مرعشی به هر علتی (شاید خطای کاتب) به نام شاعری دیگر آمده و در دیوان رضی هم دیده می‌شود. این موارد به شرح زیر است:

رباعی پایانی برگ ۱۲۲- الف که به نام «شمس گنجه» در

۱. در این باره اختصاصاً یادداشت ماندی تهیه کرده‌ام که به امید خدا در مجله «معارف» به چاپ می‌رسد.

۲. صاحب «مکارم الاخلاق» که به کوشش مرحوم دانش‌پژوه چاپ شده و به جز نسخه‌های جدید آن، دو نسخه کهن از آن باقی است یکی در ترکیه (که میکروفیلم آن هم در دانشگاه تهران و هم در کتابخانه مرحوم مینوی موجود است) و دیگری در کتابخانه مدرسه نمازی خوی (مورخ ۶۷۹ هـ) که نسخه‌ای سلطنتی است. رک: فهرست نسخه‌های خطی مدرسه نمازی خوی. علی صدرانی خونی. انجمن آثار و مفاخر فرهنگی با همکاری دفتر نشر میراث مکتوب. چاپ اول. ۱۳۷۶. صص ۸-۳۳۶.

۳. نسخه دیوان رضی: در آب دیده.

۴. نسخه دیوان رضی: دوستان.

۵. نسخه دیوان رضی: جمله.

کاشانی در خلاصه الاشعار خود به ثبت رسانده. جدا از این‌ها چندین رباعی هم از زکی در نسخه شماره ۱۲۵۹۹ کتابخانه آیه‌الله العظمی مرعشی رحمته باقی است که آنها نیز به چاپ رسیده است. (رک: اشعار فارسی در مجموعه ۱۲۵۹۹، به کوشش جواد بشری، فصلنامه میراث شهاب، شماره ۳۶-۳۵، صص ۱۸۴-۱۸۳). در این جنگ رباعیات مرعشی هم ۴ رباعی به نام او در برگ‌های ۱۳۴-ب، ۱۹۱-الف (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۷۹۱، و خلاصه الاشعار فی الرباعیات، ص ۵۹۶ سفینه تبریز، هر دو جا به نام عایشه سمرقندیه آمده و احتمالاً از او باشد) و ۱۹۷-ب. دیده می‌شود.

- زین سجزی [که «سجزی» در این نسخه بدون نقطه کتابت شده]: دو رباعی به اسم او در برگ‌های ۱۸۷-ب و ۲۲۲-الف (این رباعی در نزهة المجالس به شماره ۲۲۹۲ به نام «سیفی» ضبط شده است) آمده. او باید زین‌الدین ابوعلی وافر سجزی (سیستانی) باشد. رک: تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، ج ۱، ص ۹۵؛ فرهنگ سخنوران، ج ۱، ص ۴۲۰.

- سعد: ۲ رباعی در برگ‌های زیر به نام او آمده و مشخص نیست کدام سعد مدّ نظر بوده: ۱۸۶-ب (در نسخه دیوان رضی نیشابوری، ص ۱۹۲ به نام رضی آمده است) و ۱۸۹-ب (در نزهة المجالس شماره ۲۴۴۲ به نام زکی مراغی آمده).

- سعد سلمان: ۹ رباعی به نام او در این جنگ هست که البته هیچ یک در دیوان مسعود سعد، چاپ رشید یاسمی وجود ندارد. شماره برگ‌هایی که اشعار مورد بحث در آنها آمده از این قرار است: ۱۴۵-الف (این رباعی در خلاصه الاشعار فی الرباعیات، به نام جلال خاتون سمرقندیه دیده می‌شود. سفینه تبریز، ص ۶۰۳، «با خاصگیان عشوه تو عام چراست»)، ۱۹۵-الف، ۱۹۷-ب، ۱۹۸-ب، ۲۰۸-الف (در دیوان کمال اسماعیل ص ۹۴۰ آمده و باید از او باشد «گر باز آبی دلم به من باز آری»)، ۲۰۸-ب (این رباعی هم در دیوان کمال اسماعیل، ص ۸۶۸ آمده و از اوست: «دیدم که ز ناز بودم ای ماه زمین»)، ۲۱۳-ب، ۲۱۸-ب و ۲۲۲-الف. به نظر می‌رسد منظور از این سعد سلمان، پدر مسعود سعید زندانی نای باشد که یاد او در دو تذکره، به‌عنوان سراینده آمده است؛ یکی «روز روشن» دیگری «صحف ابراهیم» (رک: فرهنگ سخنوران، ج ۱، ص ۴۵۳ ذیل «سعد همدانی»).

جنگ مرعشی ضبط شده و در حاشیه صفحه ۱۸۲ نسخه دیوان رضی آمده است (افزوده به خط سعید نفیسی)؛ رباعی برگ ۱۸۷-الف به نام «سعد» که در ص ۱۹۲ نسخه دیوان رضی هست؛ رباعی برگ ۱۸۸-الف (از درد تو سنگ خاره بر من بگریست) با عنوان «غیره» که در ص ۱۹۷ نسخه دیوان رضی آمده؛ و بالاخره رباعی‌ای در برگ ۱۹۳-الف به نام کمال اسماعیل که در دیوان کمال نیست و در نسخه دیوان رضی، ص ۱۹۶ وجود دارد. این رباعی در نزهة المجالس شماره ۹۸۶ به نام جمال شهری ضبط شده است. آنچه از این تطبیق‌ها پیداست این است که بسیاری از این اختلاف‌ها را در انتساب رباعی‌ای به چندین شاعر نباید از مقوله رباعیات سرگردان دانست چون شواهد بسیاری به دست است که کاتب جنگ مرعشی در ضبط نام سراینندگان بی‌دقتی‌ها و حواس‌پرتی‌های عجیبی روا داشته است.

- رفیع: ۹ رباعی به نام او در برگ‌های ۱۶۷-ب، ۱۶۸-الف، ۱۸۱-ب (۲ رباعی؛ این دو رباعی در نزهة المجالس به ترتیب به شماره‌های ۲۸۴۳ به نام معزی و ۳۳۱۸ به نام مجیر آمده که البته در دیوان‌های چاپی معزی و مجیر یافت نشد)، ۱۸۷-الف، ۲۰۷-الف (این رباعی به شماره ۲۳۱۴ و بدون نام سراینده در نزهة المجالس آمده)، ۲۲۵-ب (۲ رباعی) و ۲۲۸-الف آمده است. این رباعی‌ها هیچ یک در دیوان رفیع‌الدین لُنَبانی (چاپ مقبولی که به کوشش تقی بینش تهیه شده) نیامده است. پس این احتمال شاید قوت بگیرد که این رفیع، رفیع بکرانی ابهری باشد که البته پس از نیمه دوم قرن ۷هـ (شاید ۶۷۲هـ) فوت کرده و هیچ استبعادی ندارد که در این جنگ از او نیز که اصالتاً ابهری و از نظر جغرافیایی نزدیک به محل تدوین جنگ است رباعی‌هایی باشد؛ خاصه این‌که به حدس من این جنگ پس از نیمه قرن ۷هـ تدوین شده است.

- زکی مراغی: درباره این شاعر مراغه‌ای الاصل کاشغری‌نشین، به جز اطلاعات ارزشمندی که دکتر ریاحی درباره منابع شعری او در مقدمه نزهة المجالس، صص ۹۵-۹۴ آورده‌اند رک: روایتی اصیل از دیوان زکی مراغی، شاعر سده ششم هجری، سید علی میرافضلی، نامه بهارستان، دفتر ۷ و ۸، صص ۲۰۴-۱۹۵. که مقاله‌ای است محققانه براساس بخش بازمانده دیوان زکی که تقی‌الدین ذکری

- سعد مراغی: یک رباعی در برگ ۱۲۳ - الف به نام او آمده است.

- سنایی: سه رباعی در برگ‌های زیر به نام او آمده: ۱۲۰ - ب، ۱۴۲ - الف (۲ رباعی؛ که رباعی اول از این برگ، در دیوان سنایی چاپ مدرّس رضوی، ص ۱۱۵۶ آمده است: «با ابر همیشه در عتابش بینم»، این رباعی در نزهة المجالس بدون نام سراینده به شماره ۲۷۷۸ آمده و جزو رباعیات مهستی گنجه‌ای نیز ثبت شده است. رک: مهستی گنجه‌ای، بزرگترین شاعر رباعی سرا، معین‌الدین محرابی، نشر رویش + باران، سوئد، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۱۶۵ که مستند آن در نسبت دادن این رباعی به مهستی، مونس الاحرار، ج ۲، ص ۱۱۵۴ است).

- سوزنی: سه رباعی هزل‌آمیز به نام او در اوراق ۲۴۳ - ب، ۲۴۴ - الف و ۲۴۵ - ب آمده که هیچ‌یک در چاپ دکتر ناصرالدین شاه حسینی وجود ندارد.

- شامی: یک رباعی به این نام در برگ ۱۲۶ - ب هست.
- شرف شفروه: هشت رباعی در این برگ‌ها به نام او آمده: ۸۳ - ب و ۸۴ - الف (۳ رباعی؛ که دو رباعی اول در خلاصه الاشعار تقی کاشی نسخه ۷۷۹۰ دانشگاه، برگ ۱۵۹ - ب و برگ ۱۶۰ - الف به نام شرف شفروه آمده است. رباعی سوم را هم سید علی میرافضلی در نسخه‌ای معتبر و البته جدید از دیوان شرف شفروه دیده است. رک: بررسی نزهة المجالس، معارف، سال ۱۴، شماره ۱، ص ۱۱۹. این رباعی سومی در نزهة المجالس بدون شماره ۲۸۸۱ بدون نام سراینده آمده است)، ۱۱۵ - ب (این رباعی هم در نسخه خلاصه الاشعار تقی کاشی، برگ ۱۶۰ - الف به نام شرف شفروه آمده)، ۱۳۹ - ب (به نام «شفروه» که این احتمال هم هست که او ظهیرالدین شفروه باشد. به هر روی، این رباعی به شماره ۱۵۰۵ در نزهة المجالس و بدون نام سراینده آمده است)، ۱۴۰ - الف (در نزهة المجالس، به شماره ۱۴۹۷ به نام مهستی آمده است. بنابر یافته آقای میرافضلی، در مجموعه ۲۴۴۶ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، به اسم «تاج‌الدین عمر بن مسعود» آمده است. رک: بررسی نزهة المجالس، معارف، سال ۱۴، شماره ۲، ص ۱۴۲)، ۲۱۳ - ب (به نام «شفروه» که شاید هم منظور ظهیرالدین شفروه باشد) و ۲۲۲ - ب.

- شرف مراغی: دو رباعی به نام او در این جنگ هست یکی در برگ ۱۲۶ - ب و دیگری در برگ ۱۳۹ - ب. درباره این رباعی دوم باید توضیحی بدهم و آن اینکه به نام «شرف» ضبط شده و از آنجا که رباعی بعدی آن به نام «شفروه» آمده است شاید بتوان گفت پس این «شرف»، جز «شرف شفروه» است و الا با «وله» آن را عنوان دار می‌کردند. و چون «شرف» دیگری در نسخه حاضر نیست حدس بر این است که این شرف شاید شرف مراغی باشد که رباعی‌ای دیگر از او در جنگ مرعشی آمده است. رباعی مورد بحث در نزهة المجالس، شماره ۱۴۹۲ بدون نام سراینده آمده است.

- شمس گنجه: بیشترین تعداد رباعی در جنگ مرعشی به نام او آمده (۱۹۸ رباعی). در این بخش ابتدا شماره اوراقی را که رباعیات مورد بحث در آنها هست به همراه نکاتی چند می‌آورم سپس در این‌که این «شمس گنجه» احتمال دارد چه کسانی باشد مطلبی خواهم گفت. اما شماره برگهای وعده داده شده: ۸۴ - الف، ۸۴ - ب (۲ رباعی)، ۱۱۴ - الف و ب (۶ رباعی)، ۱۱۵ - ب، ۱۱۶ - الف، ۱۱۷ - ب، ۱۱۸ - ب، ۱۲۰ - الف (این رباعی در ص ۸۹۱ دیوان کمال اسماعیل اصفهانی به شماره ۴۷۳ آمده و باید از او باشد)، ۱۲۱ - الف و ب (۶ رباعی)، ۱۲۲ - الف و ب (۳ رباعی، که رباعی دوم در دیوان کمال اسماعیل ص ۸۵۸، شماره ۳۰۷ و در نزهة المجالس شماره ۴۲۶ به نام کمال اسماعیل آمده و از اوست. این رباعی در دستنویس دیوان رضی نیشابوری، ص ۱۸۲ نیز آمده است)، ۱۲۳ - الف (۲ رباعی؛ که رباعی دوم در نزهة المجالس شماره ۶۱۵ بدون نام سراینده آمده است)، ۱۲۳ - ب و ۱۲۴ - الف (۴ رباعی)، ۱۲۵ - الف (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۴۲۹ به نام کمال اسماعیل و در ص ۸۵۴ دیوان او نیز آمده و از اوست)، ۱۲۵ - ب (این مورد هم در نزهة المجالس شماره ۴۴۷ به نام کمال اسماعیل و در دیوان کمال، ص ۸۸۸ دیده می‌شود)، ۱۲۷ - ب تا ۱۲۸ - ب (۹ رباعی)، ۱۲۹ - ب و ۱۳۰ - الف (۴ رباعی)، ۱۳۰ - ب و ۱۳۱ - الف (۴ رباعی)، ۱۳۱ - ب، ۱۳۲ - ب، ۱۳۳ - الف (۲ رباعی)، ۱۳۳ - ب و ۱۳۴ - الف (۵ رباعی)، ۱۳۵ - الف و ۱۳۵ - ب (۵ رباعی)، ۱۳۸ - ب و ۱۳۹ - الف (۵ رباعی؛ که از این ۵ رباعی، رباعی دوم در نزهة المجالس شماره ۲۷۵۳ و بدون نام سراینده آمده. همچنین در جنگ کتابخانه لا

به نام عیانی گنجه‌ای آمده)، ۱۶۳ - الف، ۱۶۳ - ب، ۱۶۴ - ب، ۱۶۵ - الف (۲ رباعی)، ۱۶۵ - ب (در نزهة المجالس شماره ۱۸۴۳ به نام کمال اسماعیل هست و در دیوان کمال ص ۹۲۹ نیز دیده می‌شود و از اوست)، ۱۶۷ - ب (۲ رباعی؛ رباعی دوم در نزهة المجالس شماره ۳۷۲۰ بدون نام سراینده آمده است)، ۱۶۸ - ب، ۱۶۹ - ب، ۱۷۰ - ب و ۱۷۱ - الف (۴ رباعی)، ۱۷۱ - الف و ب (۵ رباعی)، ۱۷۴ - الف و ب (۵ رباعی)، ۱۷۵ - الف و ب (۵ رباعی؛ که از این موارد، رباعی اول در نزهة المجالس شماره ۲۰۶۷ به نام «ابوالفضل تبریزی» و رباعی پنجم در نزهة المجالس شماره ۲۰۷۱ به نام کمال اسماعیل و در دیوان کمال ص ۹۴۵ آمده است)، ۱۷۶ - الف (۲ رباعی)، ۱۷۶ - ب (۲ رباعی)، ۱۷۷ - ب، ۱۷۸ - الف (۲ رباعی؛ که مورد اول در دیوان کمال اسماعیل ص ۹۳۰ آمده و باید از او باشد)، ۱۷۹ - الف، ۱۸۳ - الف، ۱۸۴ - ب (۲ رباعی)، ۱۹۶ - الف، ۲۰۱ - الف (۳ رباعی)، ۲۰۶ - الف، ۲۰۶ - ب، ۲۰۹ - الف، ۲۱۵ - ب (۲ رباعی)، ۲۱۶ - الف (در نزهة المجالس شماره ۵۴۶ به نام جمال‌الدین عبدالرزاق آمده که البته در دیوان چاپی او نیامده است)، ۲۱۶ - ب (۳ رباعی)، ۲۱۷ - ب و ۲۱۸ - الف (۴ رباعی)، ۲۲۲ - ب، ۲۲۳ - الف (۲ رباعی؛ که رباعی دوم در نزهة المجالس شماره ۴۱۲۱ و در خلاصه الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۱۲ سفینه تبریز، هر دو بدون نام سراینده آمده است)، ۲۲۴ - ب، ۲۲۵ - الف (۲ رباعی)، ۲۲۶ - الف (۲ رباعی؛ که مورد اول در دیوان کمال اسماعیل، ص ۹۶۹ به شماره ۸۶۲ آمده است. این رباعی در دیوان کمال اندکی افتادگی دارد و از روی جنگ مرعشی قابل اصلاح است:

از حادثه جهان زاینده مترس

وز هر چه رسد چو نیست پاینده مترس

این یک دم نقد را غنیمت می‌دار

از رفته میندیش وز آینده مترس

۲۲۸ - الف (۲ رباعی)، ۲۲۸ - ب (۲ رباعی؛ که رباعی اول

در نزهة المجالس شماره ۴۰۷۶ بدون نام سراینده آمده

است)، ۲۲۹ - الف، ۲۲۹ - ب، ۲۳۰ - الف (۲ رباعی)، ۲۳۴ -

الف، ۲۴۲ - الف تا ۲۴۳ - الف (۱۰ رباعی؛ که از این موارد،

مورد اول را در خلاصه الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۹ از

سفینه تبریز به نام خواجه نصیرالدین طوسی می‌بینیم: «این

خواجه ما به خلق چیزی ندهد».

اسماعیل ترکیه به نام زکی مراغی دیده می‌شود. رک: بررسی نزهة المجالس، معارف، سال ۱۴، شماره ۱، ص ۱۲۷. رباعی چهارم هم در نزهة المجالس شماره ۱۵۰۹ به نام اسعد گنجه‌ای و در خلاصه الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۴ سفینه تبریز به نام حمید گنجه آمده است. رباعی پنجم هم در نزهة المجالس شماره ۱۵۰۶ به نام حمید گنجه‌ای آمده)، ۱۳۹ - ب (۲ رباعی)، ۱۴۰ - الف (۲ رباعی)، ۱۴۰ - ب، ۱۴۱ - الف (این رباعی در نزهة المجالس، شماره ۲۹۱۱ و به نام عزیزعلی آمده است)، ۱۴۲ - ب، ۱۴۳ - ب (۲ رباعی)، ۱۴۴ - الف (۲ رباعی؛ که رباعی اول در نزهة المجالس شماره ۱۵۵۸ به نام یمن اصفهانی آمده است ولی در دیوان کمال اسماعیل ص ۸۰۸ دیده می‌شود و از اوست)، ۱۴۴ - ب (۲ رباعی؛ که رباعی دوم در نزهة المجالس شماره ۱۵۷۶ به نام شمس هروی آمده است)، ۱۴۵ - الف، ۱۴۵ - ب، ۱۴۵ - ب و ۱۴۶ - الف (۳ رباعی؛ که رباعی سوم با اختلاف بسیار در نزهة المجالس شماره ۲۲۸۸ به نام سنایی و در خلاصه الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۷، سفینه تبریز به نام مهستی آمده است و به اعتقاد درست آقای میرافضلی، چون در دیوان سنایی نیست باید از مهستی دانستش. رک: نشر دانش، سال ۲۰، شماره ۴، ص ۴۱)، ۱۴۹ - ب (۲ رباعی؛ که رباعی اول در نزهة المجالس شماره ۱۴۲۴ بدون نام سراینده آمده است)، ۱۵۰ - الف (۲ رباعی؛ که رباعی اول در نزهة المجالس شماره ۱۴۹۵ و در خلاصه الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۴ سفینه تبریز، هر دو منبع به نام کمال اسماعیل آمده و شاید از او باشد. رباعی دوم هم در نزهة المجالس شماره ۱۳۸۰ به نام نجیب گنجه‌ای آمده است)، ۱۵۰ - ب (۲ رباعی؛ که رباعی اول در نزهة المجالس شماره ۱۳۷۹ بدون نام سراینده آمده است)، ۱۵۱ - الف، ۱۵۲ - الف (۲ رباعی؛ که رباعی اول در نزهة المجالس شماره ۶۰۸ به نام جمال عبدالرزاق هست و البته در دیوان چاپی او دیده نمی‌شود)، ۱۵۲ - ب، ۱۵۴ - الف (۲ رباعی)، ۱۵۶ - الف (۲ رباعی)، ۱۵۶ - ب (که در نزهة المجالس شماره ۱۲۴۰ به نام رفیع بکرانی آمده است. در جنگ رباعیات مرعشی، مصرع اول به جای عقرب، «افعی» ضبط کرده که ضبط برتر و درست است)، ۱۵۸ - الف (۳ رباعی)، ۱۵۸ - ب (۲ رباعی)، ۱۵۹ - الف، ۱۶۱ - الف و ب (۵ رباعی؛ که رباعی اول در نزهة المجالس شماره ۱۲۳۹

دیدیم که برخی رباعیات به نام شمس گنجه از آن دیگرانی بود که در انتساب آن رباعیات به آن‌ها شکی نداریم ولی ناگفته نماند که بی‌تردید بسیاری از این ۱۹۸ رباعی، از خود شمس گنجه است. اما کدام شمس گنجه؟ با استناد به نزهة المجالس، ۳ شاعر گنجه‌ای ملقب به «شمس‌الدین» می‌شناسیم: شمس اسعد گنجه‌ای، شمس الیاس گنجه‌ای و شمس عمر گنجه‌ای (از این آخری فقط یک رباعی در نزهة المجالس آمده است). بنابر جستجوی سید علی میرافضلی، به احتمال بسیار شمس اسعد گنجه‌ای باید همان کسی باشد که ذکرش در مسامرة الاخبار آمده است.^۱ درباره جنگ مرعشی واقعیت این است که هنوز نمی‌دانیم از این ۱۹۸ مورد که ذیل یک عنوان «شمس گنجه» آمده است کدام یک به شمس اسعد تعلق دارد و کدام به شمس الیاس. براساس نزهة المجالس سراینده دقیق تعداد کمی از این ۱۹۸ مورد را یافتیم و شاید اگر جنگ‌های شعری دیگر بررسی شود بتوان بین رباعیات این دو شاعر گنجه‌ای مرزی ترسیم نمود. رباعی اول برگ ۱۳۹ - الف جنگ مرعشی در نزهة المجالس شماره ۱۵۰۹ به نام اسعد گنجه‌ای آمده است. اولین رباعی از رباعیاتی که در برگ ۱۲۹ - الف به نام «شمس گنجه» ضبط شده، در نزهة المجالس شماره ۳۶۲ از آن شمس الیاس میدانی [گنجه‌ای] دانسته شده است. نیز رباعی دوم برگ ۱۷۵ - ب به نام شمس گنجه، در نزهة المجالس شماره ۲۰۸۵ به نام الیاس آمده که منظور شمس الیاس گنجه‌ای است. رباعی سوم برگ ۱۷۶ - الف که در نزهة المجالس به شماره ۲۰۸۶ و به نام الیاس و رباعی برگ ۲۲۹ - ب که در نزهة شماره ۳۶۱ و به نام شمس‌الدین الیاس میدانی آمده نیز همین وضعیت را دارد. در صورت جدا کردن رباعیات این دو شاعر همشهری، جنگ مرعشی را باید از مهم‌ترین منابع در بازسازی دواوین این دو شاعر مطرح - که به قول دکتر ریاحی، شمس اسعد گنجه‌ای پس از نظامی و مهستی ارزنده‌ترین شاعر گنجه است - دانست.

- شهاب: سه رباعی به این عنوان در برگ‌های ۱۱۶ - ب و ۱۹۳ - الف (۲ رباعی) آمده که فعلاً نمی‌دانم کدام شهاب مراد است.

- شهاب اشعری: یک رباعی در برگ ۱۳۵ - ب به نام او هست.

- شهاب خواری: دو رباعی در برگ‌های ۱۵۳ - ب و ۱۵۶ - الف به نام او آمده است. از او در نزهة المجالس هم دو رباعی هست.

- صدر حلوائی: از او ۸ رباعی در این برگ‌ها آمده است: ۱۴۰ - ب، ۱۴۱ - ب (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۵۹۱ به نام رفیع‌الدین بکرانی آمده)، ۱۵۷ - ب (در نزهة المجالس شماره ۱۵۶۰ به نام یمین اصفهانی ضبط شده)، ۱۶۰ - ب، ۱۶۷ - الف (۲ رباعی؛ که رباعی اول در نزهة المجالس شماره ۱۹۳۶ به نام شرف شفروه آمده است)، ۲۰۰ - ب (در نزهة المجالس شماره ۲۶۹۸ بدون نام سراینده آمده است) و ۲۳۸ - الف.

- صدر خجندی: در این که صدر خجندی لقب چه کسانی است رک: نزهة المجالس، چاپ دوم، صص ۷ - ۱۰۶. دو رباعی در برگ‌های ۱۷۲ - الف و ۲۰۰ - الف به نام صدر خجندی ضبط شده (که رباعی دوم در نزهة المجالس شماره ۳۱۱۸ به نام انوری است و البته در دیوان انوری، چاپ مرحوم مدرّس رضوی دیده نمی‌شود) و یک رباعی هم در برگ ۲۲۱ - الف به نام خجندی آمده است.

- ظهیر: یک رباعی تحت همین عنوان، در برگ ۱۵۰ - ب آمده که در دیوان ظهیرالدین فاریابی (تصحیح مرحوم یزدگردی) که نبود، شاید هم منظور، ظهیرالدین شفروه (برادر یا پسرعموی شرف شفروه)، ظهیر طوسی یا ظهیرالدین مراغه‌ای باشد. رک: نزهة المجالس، ص ۱۰۹.

- عایشه مقریه: به نام این شاعر زن سمرقندی که در نزهة و خلاصة الاشعار فی الرباعیات، رباعیاتی از او هست، در جنگ مرعشی ۱۳ رباعی آمده است در برگ‌های: ۱۱۴ - ب، ۱۵۴ - ب (که در نزهة المجالس شماره ۱۲۲۱ به نام کمال خجندی (جز کمال خجندی هم عصر حافظ است) آمده)، ۱۵۵ - ب، ۱۹۳ - ب، ۱۹۵ - ب، ۱۹۶ - الف، ۱۹۶ - ب، ۲۰۰ - الف (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۳۱۶۱ به نام فرید دبیر و در خلاصة الاشعار فی الرباعیات، ص ۵۹۸ سفینه تبریز، به نام کمال اسماعیل آمده و البته در دیوان کمال دیده نمی‌شود)، ۲۰۳ - الف، ۲۰۵ - الف، ۲۰۶ - الف و ۲۰۷ - الف (۲ رباعی).

۱. بررسی نزهة المجالس. معارف. سال ۱۴. شماره ۱. ص ۹۹.

- عماد زوزنی: رباعی‌ای به نام او در برگ ۱۸۹ - الف هست. در تذکره‌ها و پیش از همه در تذکره الشعراى دولت‌شاه سمرقندی، او هم عصر امام غزالی دانسته شده است که به دست غزالی توبه کرد. (رک: فرهنگ سخنوران، ج ۲، ص ۶۵۳) این نظر مطرح است که او شاعری از قرن ۸ ه است و دولت‌شاه در این باره اشتباه کرده است (نفحات الانس من حضرات القدس، نورالدین عبدالرحمان جامی، دکتر محمود عابدی، اطلاعات، چاپ دوم، ۱۳۷۳، صص ۸۸۲ - ۸۸۱). اما با وجود یک رباعی از او در مجموعه‌ای تدوین شده در قرن ۷ ه این نظر زیر سؤال می‌رود.

- عمر گنجه: رک به نجیب گنجه.

- عین القضاة [همدانی]: از او ۴ رباعی به دنبال هم در برگ ۱۸۵ - ب آمده که مغتنم است.

- غزالی: یک رباعی در برگ ۱۲۲ - ب به این نام آمده که به احتمال بسیار باید منظور احمد غزالی باشد. البته این رباعی در مجموعه آثار غزالی، چاپ احمد مجاهد نیست و باید از نویافته‌ها تلقی شود.

- فخر رازی: سه رباعی برگ‌های زیر به نام او ثبت شده: ۸۴ - ب، ۲۰۹ - الف و ۲۰۹ - ب.

- فخری: سه رباعی تحت این عنوان در جنگ مرعشی هست که البته بنابر نزدیک‌ترین احتمال، این اسم بی‌نقطه را نقطه‌گذاری کردم. رباعیات در این برگ‌ها آمده است: ۱۳۹ - الف (در نزهة المجالس، شماره ۱۵۱۵ به نام بدر تفلیسی آمده)، ۱۵۶ - ب و ۱۵۷ - الف (این رباعی آخر را باید از محرمی دانست چون در برگ ۱۵۱ - ب نیز مکرراً و به نام محرمی آمده است. پس نوشتن «م» دوم «محرمی» را باید از اشتباهات کاتب جنگ محسوب کرد.

- قاضی بلخ: در برگ‌های ۱۸۱ - ب و ۱۸۳ - ب دو رباعی به نام او آمده است. او احتمالاً همان قاضی بلخی است که بنابر فرهنگ سخنوران، ج ۲، ص ۷۳۴ یادش تنها و تنها در یک مأخذ آمده و آن «خاتمه مرآت جهان‌نما» از محمد بقا سهارنپوری است. با تأسف فراوان و پس از جستجوی بسیار می‌گویم که نسخه‌ای از این کتاب ارزشمند که خاتمه آن فواید بسیاری در مطالعات تاریخ ادبی دارد

- عبدالرزاق: به احتمال بسیار منظور باید جمال‌الدین عبدالرزاق اصفهانی باشد که بنابر شهرت فراوان، نام او را چنین ضبط کرده است. رباعیاتی به نام او در برگ‌های زیر آمده است: ۱۱۴ - ب (که در دیوان جمال عبدالرزاق چاپ وحید دستگردی نیست و در عوض در دیوان کمال اسماعیل، ص ۸۰۱ دیده می‌شود)، ۱۵۴ - الف (در ص ۴۹۵ از دیوان جمال عبدالرزاق چاپ وحید دستگردی آمده است)، ۱۶۹ - الف و ب (۲ رباعی؛ این دو رباعی در نزهة المجالس شماره‌های ۲۴۰۰ و ۲۴۰۲ بدون نام سراینده آمده است. هیچ یک از این دو در دیوان جمال عبدالرزاق نیست و در عوض در ص ۹۴۸ و ص ۹۶۰ دیوان کمال اسماعیل دیده می‌شود و باید از او باشد)، ۱۹۸ - الف (در دیوان جمال عبدالرزاق نیست و در ص ۹۴۵ دیوان کمال اسماعیل هست)، ۲۰۶ - ب (در نزهة المجالس شماره ۲۹۶۷ به نام مهستی آمده. این رباعی اگرچه در دیوان چایی جمال عبدالرزاق نیامده ولی در جنگ کتابخانه لالا اسماعیل به نام عبدالرزاق اصفهانی آمده و انتساب آن را به جمال صحیح‌تر نشان می‌دهد. رک: بررسی نزهة المجالس، معارف، سال ۱۴، شماره ۱، ص ۱۴۵) و ۲۰۸ - ب.

- عزّ شروانی: دو رباعی به این شاعر قرن ششم، در جنگ مرعشی نسبت داده شده در برگ‌های ۸۴ - ب و ۱۸۵ - الف. درباره او رک: نزهة المجالس، چاپ دوم، ص ۱۱۰.

- عزیز گنجه: یک رباعی به این اسم در برگ ۱۶۰ - الف آمده است. بعید است بتوان او را با عزیز شروانی که ۸۳ رباعی از او در نزهة المجالس هست منطبق ساخت و به نظر می‌رسد عبدالعزیز گنجه‌ای است که ۴ رباعی در نزهة المجالس دارد.

- عزیز مراغی: یک رباعی در برگ ۱۵۱ - ب به نام او هست.

- علای ارموی: ^۱ یک رباعی در برگ ۲۳۸ - ب به نام او هست.

- علی قولی: در برگ ۲۳۳ - الف یک رباعی به نام او آمده است. شاید او قوال بوده است.

- عمادالدوله: ذیل این عنوان، رباعی‌ای در برگ ۱۴۴ - ب آمده که نمی‌دانم او کیست.

۱. «ی» در ارموی، به صورت «ک» کتابت شده است.

۲۳۸ - الف و ۲۳۸ - ب (این رباعی در دیوان کمال اسماعیل ص ۹۶۵ شماره ۸۴۱ آمده و از اوست).

- کمال اسماعیل: به نام این شاعر مطرح اصفهانی سده ۶ و ۷ هـ، که پیش از سعدی بیشترین حجم جنگ‌های شعری را اشعار او تشکیل می‌داده، در این جنگ ۱۰۸ رباعی آمده است. دیوان کمال‌الدین اسماعیل (چاپ دکتر بحرالعلومی) اگرچه تصحیح بخش رباعیات آن بدون نسخه بدل است و اشکالاتی بر آن وارد منبع قابل اطمینانی است در رباعی پژوهی و بحث رباعیات سرگردان. به این معنی که اگر رباعی‌ای در دیوان کمال وجود داشته باشد، انتساب آن به دیگران در بیشتر موارد منتفی است. با در نظر داشتن این مطلب، تک تک رباعیات دیوان کمال را با رباعیات جنگ مرعشی مطابقت دادم که مطالبی برایم روشن شد. از آن جمله یکی این که جنگ مرعشی در بسیاری بخش‌ها (ونه در همه جا) در انتساب رباعی به شاعران دقت لازم را ندارد و این به احتمال بسیار اغلب نتیجه بی‌دقتی‌های کاتب در استنساخ این دستنویس از اثر است. از راه این مقایسه، سراینده واقعی بسیاری رباعیات جنگ مرعشی شناسایی شد. همچنین آشکار شد که بسیاری از مواردی که در جنگ مرعشی به نام کمال آمده نباید درست باشد. درباره تعدادی از این موارد، کاتب بین یکی دو رباعی قبلی و بعدی اشتباه کرده و در اصل، رباعی بعدی یا قبلی از کمال است اما تعدادی از موارد مورد بحث، از این دست نیست و قبل و بعد از آنها اصلاً نام کمال دیده نمی‌شود. مشکل اصلی تصحیح جنگ مرعشی وجود چنین مواردی است که پژوهش دقیق و گسترده در مجموعه رباعیات تا سده ۷ هـ را می‌طلبد.

در ایران وجود ندارد و بیشتر نسخه‌های آن در انگلستان محفوظ است.^۱

- قاضی شرف: هفت رباعی به نام او در برگ‌های ۲۴۴ - الف، ۲۴۴ - ب (۳ رباعی) و ۲۴۵ - الف (۳ رباعی) آمده است که همگی هزل‌آمیز است و نمی‌دانم انتساب قاضی به او از سر ریشخند است یا علت دیگری دارد. شاید او همان شرف مراغی باشد که یک رباعی از او در این جنگ هست.

- کافرک: ۴ رباعی هزل‌آمیز از این شاعر غزنوی در برگ‌های زیر آمده است: ۲۴۰ - ب، ۲۴۱ - الف (۳ رباعی). درباره ناصر شمس معروف به کافرک که از شعرای عصر سلجوقی است و به قول عوفی «هزل بر وی غالب» رک: لباب الالباب، محمد عوفی، با تصحیحات جدید و حواشی و تعلیقات کامل سعید نفیسی، ابن‌سینا - علمی، اسفند ۱۳۳۵، صص ۶ - ۴۵۵. از او جز چند بیتی که عوفی نقل کرده و آنچه در جنگ‌هایی از این دست یافت می‌شود، در برگ ۴۰ - ب از نسخه ۱۲۸۶۸ کتابخانه بزرگ آیت‌الله‌العظمی مرعشی (مجموعه‌ای به خط علامه قطب‌الدین شیرازی شامل چند بخش) هم یک رباعی و یک قطعه دوبیتی دیده می‌شود که آنها نیز مایه هجا و هزل دارد.

- کریم گنجه: ۱۸ رباعی از او در این جنگ رباعیات هست که یک مورد آن به نام «کریم» ثبت شده. رباعیات این شاعر، که اولین بار است با نام او آشنا می‌شویم، در برگ‌های زیر آمده است: ۱۵۷ - ب (کریم)، ۱۱۷ - ب، ۱۱۹ - ب، ۱۴۰ - ب (این رباعی در نزهة المجالس، شماره ۳۰۷۵ به نام «اوحده» آمده ولی در خلاصه الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۰، سفینه تبریز به نام کمال اسماعیل ثبت شده که چون در دیوان کمال اسماعیل، ص ۹۳۷ دیده می‌شود باید از او باشد)، ۱۴۹ - الف، ۱۶۱ - الف، ۱۶۶ - الف و ب (۷ رباعی)، ۱۸۲ - ب، ۱۸۳ - الف (این رباعی در خلاصه الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۶، سفینه تبریز، بدون نام سراینده آمده و در ص ۹۳۶ از دیوان کمال اسماعیل نیز دیده می‌شود و گویا از او باشد: «خورشید غلام آن رخ مهوش باد»، ۲۲۸ - ب (این رباعی «برخیز و بیا که حجره پرداخته‌ام» در خلاصه الاشعار تقی کاشی نسخه دانشگاه شماره ۷۷۹۰ برگ ۱۵۱ - الف به نام نظامی گنجه‌ای ثبت شده است)،

۱. مرحوم خیامپور عکسی از یکی از نسخ موزه بریتانیا را در اختیار داشته است که شاید در کتابخانه او - که نمی‌دانم کجاست - هنوز باشد. عرضه اطلاعات گران‌قدر خاتمه این اثر برای آنان که دسترس دارند از اهم واجبات است. درباره نسخه‌های خطی این اثر رک: ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری، ترجمه یو. ا. برگل، مترجمان: یحیی آریین‌پور، سیروس ایزدی، کریم کشاورز، تحریر احمد منزوی. مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۶۲. ج ۲. صص ۶۳۲ - ۶۳۱. در جدیدترین کار استاد منزوی یعنی فهرستواره کتابهای فارسی، ج ۱ هم نسخه‌ای از این اثر در ایران معرفی نشده است.

اسماعیل)، ۱۵۴ - ب (ص ۹۵۹ شماره ۸۱۴ دیوان کمال)،
 ۱۵۶ - ب (رباعی اول؛ ص ۹۴۶ شماره ۷۴۹ دیوان کمال. نزهة
 المجالس شماره ۱۳۲۲ به نام کمال اسماعیل)، ۱۵۷ - الف
 (رباعی اول، ص ۸۳۶ شماره ۱۹۷ دیوان کمال)، ۱۵۹ - ب
 (ص ۹۴۴ شماره ۷۳۷ دیوان کمال)، ۱۶۹ - الف (ص ۸۱۲
 شماره ۷۹ دیوان کمال. نزهة المجالس شماره ۲۰۲۴ به نام
 کمال. خلاصة الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۵ سفینه تبریز،
 به نام کمال)، ۱۹۰ - ب (ص ۹۳۴ شماره ۶۸۷ دیوان کمال.
 خلاصة الاشعار فی الرباعیات، ص ۵۹۵، سفینه تبریز، به نام
 کمال اسماعیل. در نزهة المجالس، شماره ۲۸۹۴ بدون نام
 سراینده آمده است)، ۱۹۲ - ب (رباعی دوم از میان سه
 رباعی، ص ۸۲۷ شماره ۱۵۲ دیوان کمال. خلاصة الاشعار فی
 الرباعیات، ص ۶۰۰، سفینه تبریز به نام کمال اسماعیل. در
 نزهة المجالس شماره ۳۹۰۰ بدون نام سراینده آمده است)،
 ۲۱۴ - الف (رباعی اول، ص ۸۲۱، شماره ۱۲۳ دیوان کمال.
 نزهة المجالس شماره ۳۲۷۰ به نام کمال. رباعی دوم،
 ص ۸۲۱، شماره ۱۲۱ دیوان کمال. نزهة المجالس، شماره
 ۱۵۹۹ به نام کمال)، ۲۱۴ - ب (۴ رباعی؛ رباعی اول ص ۸۱۹،
 شماره ۱۱۵. نزهة المجالس، شماره ۱۵۹۸ به نام کمال.
 رباعی دوم، ص ۸۲۱، شماره ۱۲۴ دیوان کمال. نزهة
 المجالس شماره ۳۲۷۱ به نام کمال. رباعی سوم ص ۸۲۲
 شماره ۱۲۸ دیوان کمال. نزهة المجالس، شماره ۳۲۷۴ به نام
 کمال. رباعی چهارم، ص ۸۲۳، شماره ۱۳۱ دیوان کمال. نزهة
 المجالس، شماره ۳۲۷۶ به نام کمال)، ۲۱۵ - الف (رباعی اول،
 ص ۸۲۰، شماره ۱۱۶ دیوان کمال. نزهة المجالس، شماره
 ۱۶۰۰ به نام کمال. رباعی دوم، ص ۸۲۲ شماره ۱۲۶ دیوان
 کمال. نزهة المجالس، شماره ۳۲۷۳، به نام کمال. رباعی
 چهارم، ص ۸۱۹، شماره ۱۱۴ دیوان کمال. نزهة المجالس،
 شماره ۱۵۹۷ به نام کمال)، ۲۱۶ - الف (رباعی اول، ص ۸۸۲،
 شماره ۴۲۸ به نام کمال. نزهة المجالس، شماره ۴۵۱ به نام
 کمال. رباعی دوم، ص ۸۲۲، شماره ۱۲۷ دیوان کمال. نزهة
 المجالس، شماره ۴۲۸ به نام کمال) و ۱۶۰ - ب (ص ۹۲۶
 شماره ۶۴۸ دیوان کمال).

* آنچه به نام کمال آمده و در دیوان او نیست:

در این جا ابتدا رباعیاتی را که به نام کمال آمده و در
 دیوان او نیز دیده می شود آدرس می دهیم و سپس آنهایی را
 که به اشتباه به کمال نسبت داده شده و در دیوان او نیست
 ذکر می کنیم. رباعیات زیادی هم در این جنگ به شاعران
 دیگر نسبت داده شده و یا بدون نام سراینده آمده و در اصل
 از کمال است. آنچه را به نام دیگران بود در ذیل نام هر شاعر
 به دقت آورده ام و از این پس هم خواهیم آورد. تعداد کمی را
 هم که در جنگ مرعشی بدون نام سراینده بود و در دیوان
 کمال دیده می شود، در آخر با ذکر شماره صفحه متذکر
 خواهیم شد.

* آنچه به نام کمال در این جنگ آمده و در دیوان او نیز

ثبت شده:

برگ های ۱۹۲ - الف به نام «کمال» (ص ۹۳۸ شماره ۷۰۷
 دیوان کمال؛ نزهة المجالس شماره ۳۵۸۴ به نام کمال
 اسماعیل)، ۲۱۲ - ب (ص ۸۲۴ شماره ۱۳۸ دیوان کمال؛ در
 نزهة المجالس شماره ۳۲۳۹ اشتباهاً به نام جمال عبدالرزاق
 آمده و در دیوان او نیست)، ۱۱۳ - ب (ص ۷۹۷ شماره ۲
 دیوان کمال)، ۱۱۵ - ب (ص ۹۱۰ شماره ۵۷۰ دیوان کمال.
 در نزهة المجالس شماره ۲۸۵ به نام کمال اسماعیل)، ۱۱۶ -
 الف (۲ رباعی؛ یکی در ص ۸۹۷ شماره ۵۰۳ دیوان کمال
 و نزهة المجالس شماره ۲۷۰ به نام کمال، دیگری ص ۸۹۸
 شماره ۵۰۹ دیوان کمال و نزهة المجالس شماره ۲۷۵ به نام
 کمال)، ۱۲۴ - الف (ص ۸۵۴ شماره ۲۹۰ دیوان کمال)، ۱۳۶ -
 ب (۲ رباعی؛ رباعی اول ص ۸۴۵ شماره ۲۴۵ دیوان کمال
 و نزهة المجالس شماره ۲۱۰ به نام کمال اسماعیل؛ رباعی
 دوم ص ۸۴۳ شماره ۲۳۳ دیوان کمال)، ۱۳۸ - الف (رباعی
 اول، ص ۸۲۴ شماره ۱۳۸ دیوان کمال. در نزهة المجالس
 شماره ۳۲۳۹ به نام جمال عبدالرزاق آمده و در دیوان او
 دیده نمی شود. این رباعی در جنگ مرعشی دو بار آمده
 است که مورد دوم برگ ۲۱۲ - ب است که ذکرش چند سطر
 پیش گذشت)، ۱۳۸ - ب (ص ۸۹۲ شماره ۴۷۷ دیوان کمال)،
 ۱۴۷ - الف (ص ۸۱۰ شماره ۶۷ دیوان کمال. نزهة المجالس
 شماره ۱۵۵۵ به نام کمال اسماعیل)، ۱۴۷ - ب (ص ۸۱۱
 شماره ۷۲ دیوان کمال. در نزهة المجالس شماره ۲۴۰۸
 بی نام سراینده آمده)، ۱۵۲ - الف (ص ۹۴۹ شماره ۷۶۳
 دیوان کمال. نزهة المجالس شماره ۱۳۲۱ به نام کمال

۱۴، شماره ۱، ص ۱۲۴)، ۲۱۵ - الف (رباعی سوم: «با این ترکان که جمله بی‌دادگرند»، ۲۱۸ - ب (در جنگ لالا اسماعیل به نام مبارکشاه آمده است. رک: ریحق التحقیق، ص ۱۴۹، شماره ۴۷)، ۲۲۷ - ب، ۲۳۴ - ب و ۲۳۸ - ب.

* آنچه در جنگ رباعیات مرعشی بدون نام سراینده است و در دیوان کمال آمده:

برگ‌های ۱۱۷ - الف (ص ۸۹۷ شماره ۵۰۴ دیوان کمال. نزهة المجالس شماره ۲۶۷ به نام کمال)، ۱۲۵ - الف (ص ۸۸۵، شماره ۴۴۳ دیوان کمال. نزهة المجالس، شماره ۴۴۹ به نام کمال. گفتنی است این رباعی در جنگ لالا اسماعیل ترکیه به نام مبارکشاه دیده می‌شود. رک: ریحق التحقیق، ص ۱۴۳، شماره ۱۶)، ۱۳۵ - ب (ص ۸۴۰، شماره ۲۱۶ دیوان کمال. نزهة المجالس، شماره ۱۹۸ به نام کمال)، ۱۴۰ - ب (ص ۸۱۱، شماره ۷۵ دیوان کمال. این رباعی در نزهة المجالس شماره ۲۴۰۹ بدون نام سراینده ضبط شده است)، ۱۴۶ - الف (ص ۸۱۰، شماره ۶۸، دیوان کمال)، ۱۴۶ - ب (ص ۹۲۷، شماره ۶۵۵ دیوان کمال)، ۱۶۳ - ب (رباعی دوم صفحه: ص ۹۲۹، شماره ۶۶۶ دیوان کمال)، ۱۶۶ - ب (ص ۸۱۲، شماره ۸۰ دیوان کمال)، ۱۶۹ - الف (ص ۹۶۰، شماره ۸۱۷ دیوان کمال)، ۱۸۱ - الف (رباعی آخر صفحه: ص ۸۵۳ شماره ۲۸۳ دیوان کمال. نزهة المجالس، شماره ۱۰۹۷ به نام کمال اسماعیل)، ۱۸۷ - الف (ص ۹۶۲، شماره ۸۲۹ دیوان کمال)، ۱۹۲ - الف (ص ۸۲۸، شماره ۱۵۶ دیوان کمال)، ۱۹۲ - ب (ص ۹۲۵، شماره ۶۴۵ دیوان کمال)، ۲۰۲ - ب (رباعی آخر صفحه: ص ۸۲۴، شماره ۱۳۷ دیوان کمال)، ۲۰۶ - ب (ص ۸۲۹، شماره ۱۶۲ دیوان کمال)، ۲۱۴ - الف (رباعی دوم صفحه: ص ۸۱۹، شماره ۱۱۳ دیوان کمال. نزهة المجالس، شماره ۱۶۰۱ به نام کمال اسماعیل)، ۲۱۹ - الف (رباعی دوم صفحه: ص ۹۴۱، شماره ۷۲۲ دیوان کمال. نزهة المجالس، شماره ۲۳۵۵ به نام کمال اسماعیل)، ۲۲۷ - ب (رباعی آخر صفحه: ص ۸۳۰، شماره ۱۶۸ دیوان کمال) و ۲۳۴ - الف (ص ۸۴۲، شماره ۲۲۸ دیوان کمال. نزهة المجالس، شماره ۱۹۵ به نام کمال اسماعیل).

- مبارکشاه: رباعیات این شاعر صوفی را دکتر نصرالله پورجوادی به ضمیمه ریحق التحقیق (براساس جنگ‌های

برگ‌های ۸۴ - الف، ۱۱۳ - الف، ۱۱۶ - ب و ۱۱۷ - الف (۵ رباعی)، ۱۱۹ - الف (۳ رباعی)، ۱۱۹ - ب (۲ رباعی)، ۱۲۴ - ب، ۱۲۵ - ب، ۱۲۶ - الف، ۱۲۹ - الف (۴ رباعی)، ۱۲۹ - ب، ۱۳۰ - الف (این رباعی در جنگ کتابخانه لالا اسماعیل به نام «مبارکشاه» آمده است. رک: ریحق التحقیق، ص ۱۴۱، رباعی ۱)، ۱۳۲ - الف، ۱۳۳ - ب (۲ رباعی)، ۱۳۴ - ب، ۱۳۷ - الف (۳ رباعی)، ۱۳۸ - الف (رباعی دوم)، ۱۴۱ - الف و ب (۳ رباعی)، ۱۴۱ - ب و ۱۴۲ - الف (۲ رباعی)، ۱۴۳ - ب، ۱۴۴ - الف (۲ رباعی)، ۱۴۴ - ب و ۱۴۵ - الف (۲ رباعی)، ۱۴۹ - الف، ۱۵۲ - ب (۳ رباعی؛ رباعی اول در نزهة المجالس شماره ۱۲۴۶ و خلاصه الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۳، سفینه تبریز، هر دو جا بدون نام سراینده آمده است. رباعی سوم هم در نزهة المجالس شماره ۱۴۰۲ به نام نجیب گنجه‌ای آمده و باید از او باشد)، ۱۵۳ - الف (۲ رباعی)، ۱۵۵ - ب، ۱۵۶ - الف، ۱۵۶ - ب (رباعی دوم که در نزهة المجالس شماره ۱۳۹۳ به نام نجیب گنجه‌ای آمده است)، ۱۵۷ - الف (رباعی دوم)، ۱۵۸ - ب، ۱۵۹ - الف، ۱۶۰ - الف (۳ رباعی؛ رباعی سوم در نزهة المجالس شماره ۱۷۳۱ به نام خود جمال خلیل شروانی، در خلاصه الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۴، سفینه تبریز، به نام مهستی و در خلاصه الاشعار تقی کاشی، نسخه ۷۷۹۰ دانشگاه، برگ ۳۹۷ - ب به نام بدر جاجرمی آمده است)، ۱۶۳ - الف (در نزهة المجالس شماره ۱۸۵۱ بدون نام سراینده آمده است)، ۱۶۴ - الف، ۱۶۴ - ب، ۱۶۷ - الف (۲ رباعی، رباعی اول در نزهة المجالس شماره ۱۰۹۵ به نام رضیه گنجه و رباعی دوم همان جا، شماره ۱۲۴۴ بدون نام سراینده آمده است)، ۱۷۳ - الف و ب (۵ رباعی؛ که رباعی دوم در نزهة المجالس شماره ۱۷۹۸ نیز بدون نام سراینده آمده است)، ۱۷۶ - ب (در نزهة المجالس شماره ۲۰۹۲ به نام شمس اهری آمده است)، ۱۷۸ - الف، ۱۷۸ - ب، ۱۹۲ - ب (رباعی اول و سوم؛ رباعی سوم در نزهة المجالس شماره ۹۸۶ به نام جمال اشهری و در دیوان رضی نیشابوری نسخه مرکز احیاء قم، ص ۱۹۶ به نام رضی آمده است)، ۱۹۹ - الف (در نزهة المجالس شماره ۳۳۸۵ بدون نام سراینده و در جنگ شمس حاجی به نام مجدالدین همگر ضبط شده است. رک: بررسی نزهة المجالس، معارف، سال

میراث شهاب

غزنوی دیده نمی‌شود)، ۲۰۹ - الف، ۲۱۰ - ب، ۲۱۱ - الف (۲ رباعی؛ که رباعی اول در جنگ لالا اسماعیل هم به نام مبارکشاه آمده است. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۴۹ شماره ۴۵)، ۲۲۱ - الف (در جنگ لالا اسماعیل هم به نام مبارکشاه آمده است. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۵۶، شماره ۸۴. صورت صحیح مصراع سوم چنین است براساس نسخه مرعشی: «ای راحت جان گیر که خونی کردم») و ۲۲۲ - الف (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۲۲۸۹ و خلاصة الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۷، سفینه تبریز، هر دو جا به نام مهستی آمده است ولی در جنگ لالا اسماعیل به نام مبارکشاه ضبط شده. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۵۱، شماره ۶۰).

بررسی اشعار مبارکشاه در جنگ لالا اسماعیل و مقایسه آن با رباعیات این شاعر در جنگ مرعشی نشان می‌دهد نوعی ارتباط باید بین این دو جنگ باشد که فعلاً فرصت کافی و امکان دستیابی به آن برایم فراهم نیست.

- مجد بغدادی: از این استاد نجم رازی، مقداری رباعی در متون تصوف به‌خصوص آثار نجم‌الدین دایه رازی وجود دارد. همچنین در نزهة المجالس و نیز خلاصة الاشعار فی الرباعیات سفینه تبریز از او رباعی هست. ۱۳ رباعی به نام او در جنگ مرعشی هست که اگر از او باشد بسیار مغتنم است. این رباعیات در برگ‌های زیر آمده است: ۱۳۸ - الف، ۱۶۸ - ب، ۱۸۸ - الف (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۳۲۷۸ بدون نام سراینده و در خلاصة الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۰، سفینه تبریز، به نام عایشه سمرقندیه آمده)، ۱۹۰ - الف (۲ رباعی)، ۱۹۴ - الف، ۱۹۴ - ب، ۱۹۷ - ب، ۱۹۹ - الف، ۲۰۰ - الف، ۲۰۴ - الف، ۲۱۲ - الف و ۲۱۳ - ب.

۱. در دو نسخه از کتابخانه بزرگ آیه‌الله العظمی مرعشی رحمته دو رباعی تازه‌یاب از این شاعر دیده می‌شود که یکی را ضمن معرفی استاد ایرج افشار از «جنگ بیاضی مرعشی» (البته فقط یک بیت آن را) در دست داریم:
زان بس که دلم بسی به غمهاش بزیست

وین دیده به اشکهای خونین نگریست

رک: فصلنامه میراث شهاب. شماره ۳۴ - ۳۳. ص ۴۳. رباعی بعدی در مجموعه‌ای از سده ۸ هجری شماره ۱۲۵۹۹، برگ ۱۶ - ب. به اسم مبارکشاه (که البته کاتب اشتباهاً استنساخ کرده) آمده:

خورشید امید بر نمی‌آید هیچ داعی طرب بدر نمی‌آید هیچ
چون می‌تابند در جهان غمناکی چون غم ز دلم بسر نمی‌آید هیچ
رک: فصلنامه میراث شهاب. شماره ۳۶ - ۳۵. ص ۱۸۴.

شعری) چاپ کرده است.^۱ ۲۷ رباعی به نام او در برگ‌های زیر آمده است: ۱۲۰ - ب (۳ رباعی)، ۱۲۴ - الف (این رباعی در جنگ لالا اسماعیل به نام مبارکشاه آمده است. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۵۱، شماره ۵۷)، ۱۲۴ - ب (۳ رباعی)، ۱۲۷ - الف، ۱۳۰ - الف (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۳۰۳ به نام نظامی گنجه‌ای و در خلاصة الاشعار تقی کاشی، نسخه دانشگاه برگ ۶۲ - الف به نام اثیرالدین آخسیکتی آمده است. به نظر می‌رسد کاتب جنگ مرعشی در این صفحه، یک پلّه در کتابت نام سراینندگان اشتباه کرده و در اصل رباعی قبلی از مبارکشاه است. رباعی قبلی را در جنگ مرعشی به نام کمال اسماعیل می‌بینیم که البته در دیوان او نیامده و در عوض در جنگ لالا اسماعیل به نام مبارکشاه آمده است. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۴۱، شماره ۱)، ۱۳۷ - ب (در جنگ لالا اسماعیل هم به نام مبارکشاه آمده است. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۴۳، شماره ۱۳)، ۱۶۹ - الف (در جنگ لالا اسماعیل هم به نام مبارکشاه آمده است. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۴۵، شماره ۲۳)، ۱۷۰ - الف (در جنگ لالا اسماعیل هم به نام مبارکشاه آمده، ص ۱۴۸، شماره ۴۳)، ۱۹۱ - ب (این رباعی در دیوان کمال اسماعیل ص ۹۰۴ شماره ۵۴۰ به نام او آمده ولی در جنگ لالا اسماعیل به نام مبارکشاه دیده می‌شود. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۵۰، شماره ۵۵)، ۱۹۲ - الف (در جنگ لالا اسماعیل به نام مبارکشاه آمده است. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۴۱، شماره ۲)، ۱۹۴ - الف (در جنگ لالا اسماعیل به نام مبارکشاه آمده است. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۴۷، شماره ۳۵)، ۱۹۴ - ب (۲ رباعی؛ رباعی اول در جنگ لالا اسماعیل به نام مبارکشاه آمده است. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۵۴، شماره ۷۴. همچنین در نزهة المجالس شماره ۳۴۹۱ بدون نام سراینده دیده می‌شود)، ۱۹۶ - ب (در جنگ لالا اسماعیل به نام مبارکشاه آمده است. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۵۱، شماره ۵۶)، ۲۰۴ - الف (در جنگ لالا اسماعیل به نام مبارکشاه آمده است. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۵۵، شماره ۷۹)، ۲۰۴ - ب (۲ رباعی؛ رباعی اول در جنگ لالا اسماعیل به نام مبارکشاه آمده است. رک: رحیق التحقيق، ص ۱۴۲، شماره ۸. رباعی دوم در نزهة المجالس شماره ۲۹۱۶ به نام سید اشرف آمده که در دیوان سید حسن

- مجیر بیلقانی: یک رباعی از او در برگ ۱۶۴ - الف آمده که در دیوان چاپی او دیده نمی‌شود و در عوض در نزهة المجالس، شماره ۱۸۵۸ به نام خود جمال [خلیل] شروانی آمده است.

- محرمی: ۲۲ رباعی به این نام در جنگ مرعشی هست که هویت شاعرش را نشناختم. رباعیات مورد بحث در این برگ‌ها آمده: ۱۴۱ - الف (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۱۱۹۰ به نام رضیه گنجه‌ای آمده است)، ۱۴۳ - الف، ۱۴۹ - ب، ۱۵۰ - الف (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۱۴۶۱ به نام بدر تفلیسی آمده)، ۱۵۱ - ب (۲ رباعی؛ که رباعی دوم در نزهة المجالس شماره ۲۸۱۷ به نام جمال حاجی آمده است. بنابر جستجوی آقای میرافضلی، چون این رباعی در تمهیدات عین‌القضات آمده نباید از جمال حاجی باشد. رک: بررسی نزهة المجالس، معارف، سال ۱۴، شماره ۱، ص ۱۴۵)، ۱۵۸ - ب، ۱۵۹ - الف (۲ رباعی)، ۱۵۹ - ب، ۱۶۸ - الف (این رباعی در نزهة المجالس، شماره ۲۶۲۹ به نام سید اشرف آمده که در دیوان چاپی او البته دیده نمی‌شود)، ۱۷۰ - الف (این رباعی در خلاصة الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۸، سفینه تبریز، بدون نام سراینده آمده است: «بنشست و به شانه فرق را می‌آراست / پس گفت مرا که چپ نکوتر یاراست»)، ۱۷۰ - ب، ۱۷۲ - الف (در نزهة المجالس شماره ۱۸۱۳ و خلاصة الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۵، سفینه تبریز، هر دو جا به نام بدرالدین تفلیسی آمده و باید از او باشد)، ۱۷۲ - ب (۲ رباعی؛ رباعی اول در نزهة المجالس شماره ۱۸۱۸ به نام شمس گنجه‌ای آمده است)، ۱۷۷ - الف، ۱۸۴ - الف (این رباعی در خلاصة الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۱، سفینه تبریز، به نام جمال‌الدین اشهری آمده است. «ای باد اگر گذر کنی بر در دوست»، ۱۸۵ - الف (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۸۱۲ بدون نام سراینده آمده است. همچنین در مجموعه مؤرخ ۸۱۴ - ۸۱۳ هـ موزه بریتانیا به نام شهاب‌الدین خطاط ضبط شده است. رک: بررسی نزهة المجالس، معارف، سال ۱۴، شماره ۱، ص ۱۲۷)، ۲۲۰ - ب، ۲۲۲ - ب و ۲۲۵ - ب.

- محمد درویش: یک رباعی در برگ ۲۳۳ - الف به نام این شاعر ناشناخته آمده است.

- محمد شاه: در برگ ۲۳۲ - الف یک رباعی به نام او آمده است.

- مزدی: در برگ ۲۰۴ - الف یک رباعی به نام او آمده است.

- مزینه: رباعی‌ای در برگ ۱۷۲ - الف به این نام آمده است.

- مطهر: دو رباعی در برگ‌های زیر به نام او آمده است: ۲۳۵ - الف و ۲۴۴ - ب.

- مؤید: ۴ رباعی به این نام در جنگ مرعشی در برگ‌های زیر آمده است: ۲۱۱ - الف، ۲۱۱ - ب، ۲۱۲ - الف (در نزهة المجالس شماره ۳۲۹۱ بدون نام سراینده آمده است) و ۲۱۲ - ب (این رباعی هم در نزهة المجالس شماره ۳۱۰۱ بدون نام سراینده آمده است).

- مهستی: ۱۸ رباعی به نام این شاعر زن گنجه‌ای در جنگ مرعشی آمده که برخی، نباید از او باشد. بهترین کار درباره رباعیات مهستی را آقای معین‌الدین محرابی انجام داده است که البته خالی از یافته‌های سفینه تبریز و نیز این جنگ تازه‌یاب است. رباعیات ۱۸ گانه مهستی در برگ‌های زیر آمده: ۱۴۶ - الف (رباعی قبلی این مورد که در جنگ ما به نام شمس گنجه‌ای است، در نزهة المجالس شماره ۲۲۸۸ به نام سنایی است که البته در دیوان او دیده نمی‌شود و از او نیست بلکه براساس ضبط خلاصة الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۷، سفینه تبریز، از آن مهستی باید باشد. پس اگر رباعی قبلی این جنگ که به نام شمس گنجه ضبط شده از مهستی باشد به احتمال قوی، رباعی مورد بحث از مهستی نخواهد بود و شاید کاتب در ضبط نام سراینده یک پله اشتباه کرده باشد)، ۱۷۸ - ب (این رباعی هم گویا همین وضعیت را دارد یعنی رباعی قبلی که بدون نام سراینده ضبط شده در خلاصة الاشعار فی الرباعیات، ص ۶۰۹، سفینه تبریز («فصاد به پیش آن نگارین بنشست») به نام مهستی آمده و اگر رباعی قبلی جنگ مرعشی از مهستی باشد، این رباعی که به نام مهستی ذکر شده نباید از او باشد)، ۱۹۱ - ب، ۱۹۳ - ب، ۱۹۴ - الف، ۱۹۵ - الف، ۲۰۱ - ب (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۳۱۸۱ به نام سید اشرف آمده است)، ۲۱۲ - ب (در نزهة المجالس شماره ۳۱۰۱ بدون نام سراینده آمده است)، ۲۱۳ - الف (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۳۲۳۱ به نام سنایی آمده که در دیوان او دیده نمی‌شود. به نظر سید علی میرافضلی، باید از عنصری باشد. رک: بررسی نزهة المجالس، معارف، سال ۱۴، شماره ۱، ص ۱۰۶)، ۲۱۸ - ب، ۲۱۹ - الف، ۲۲۱ - ب (این رباعی در برگ ۲۲۲ - الف نیز

میراث شهاب

اشعار غیرمثنوی زیادی باقی نمانده است.^۱ ۱۰ رباعی به نام او در برگ‌های زیر آمده است: ۱۶۸ - الف (۲ رباعی؛ که رباعی اول در نزهة المجالس شماره ۲۷۶۷ بدون نام سراینده آمده است. براساس یافته‌های سید علی میرافضلی، این رباعی از شرف‌الدین شفروه است. رک: بررسی نزهة المجالس، معارف، سال ۱۴، شماره ۱، ص ۱۱۹)، ۱۷۶ - ب (۲ رباعی)، ۱۸۱ - الف (در نزهة المجالس شماره ۱۰۴۳ بدون نام سراینده آمده است)، ۱۸۳ - الف، ۱۸۳ - ب، ۲۱۹ - ب، ۲۲۰ - الف و ۲۲۶ - ب.

- ورکانی: ۶ رباعی به این عنوان، یکجا و پشت‌سر هم در برگ‌های ۱۴۷ - ب و ۱۴۸ - الف آمده است. او باید شمس‌الدین ورکانی، شاگرد ظهیرالدین فاریابی باشد که در ۶۲۱ وفات کرد. دیوانی از او شامل سه هزار بیت در دست تقی‌الدین ذکری کاشانی، مؤلف خلاصه‌اشعار بوده است. تقی کاشی درباره‌ او چنین گفته: «لیکن اشعار وی را طالع شهرت به اسم وی نیست و اکثر آنها به اسم استادش ظهیر مشهور است». (خلاصه‌اشعار، نسخه ۷۷۹۰، دانشگاه تهران، برگ ۱۶۰ - الف).

- یزدی: یک رباعی به این عنوان در برگ ۱۹۹ - ب آمده است که دانسته نشد کیست.

در پایان، با تشکر از جناب دکتر مرعشی که عکس این دستنویس را در اختیارم نهادند، می‌افزایم که این اطلاعات جزء به جزء و ارجاع به صفحات دستنویس به کار کسانی می‌آید که به اصل نسخه و یا عکس آن دسترس داشته باشند. در آن صورت، بدون اتلاف وقت، اطلاعات نخستین را درباره‌ اشعار هر شاعر و تعداد آنها و شماره‌ اوراق، در این گفتار خواهند یافت.

مکرراً آمده است ولی پس از اینکه کاتب متوجه سهو مکررنویسی شده، خطی موّرب بر روی رباعی تکراری کشیده، ۲۲۴ - الف (رباعی مستزاد است)، ۲۴۰ - الف، ۲۴۰ - ب و ۲۴۳ - ب (۳ رباعی؛ که رباعی دوم آن در دیوان کمال اسماعیل، ص ۹۴۶، به شماره ۷۴۷ آمده است).

- نجیب گنجه: از این امیر نجیب‌الدین عمر گنجه‌ای که ۴۳ رباعی در نزهة المجالس دارد، ۲۳ رباعی (۱۲ مورد به نام «نجیب گنجه» و ۱۱ مورد به نام «عمر گنجه») در جُنگ مرعشی هست که رقم قابل توجهی است. ابتدا شماره برگ‌های ۱۱ مورد «عمر گنجه» و سپس ۱۲ مورد «نجیب گنجه» را ذکر می‌کنم. برگ‌های: ۱۲۲ - الف، ۱۲۳ - ب، ۱۲۸ - ب، ۱۳۲ - الف، ۱۷۹ - ب (۲ رباعی؛ که رباعی دوم در نزهة المجالس شماره ۳۶۰۸ بدون نام سراینده آمده است. همچنین در جُنگی از سده ۸ هجری به نام «صدر فاضل قوام‌الدین سعید بن ابی‌الرضا» ضبط شده. رک: بررسی نزهة المجالس، معارف، سال ۱۴، شماره ۱، ص ۱۲۸)، ۱۸۲ - الف، ۱۸۳ - ب (این رباعی در نزهة المجالس شماره ۳۶۲۳ به نام انوری آمده که در دیوان انوری، چاپ مرحوم مدرّس رضوی، ص ۱۰۲۴ نیز ضبط شده و از اوست) ۱۳۴ - ب، ۱۳۶ - ب، ۱۳۹ - الف، ۱۵۳ - الف و ب (۵ رباعی؛ که از این موارد رباعی اول، دوم، سوم و پنجم در نزهة المجالس به ترتیب به شماره‌های ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۸۳ و ۱۵۷۵ به نام همین شاعر ثبت شده است)، ۱۷۲ - ب، ۲۴۰ - الف (۲ رباعی) و ۲۴۳ - الف. - نصیر: یک رباعی به این نام در برگ ۱۲۱ - الف آمده که شاید منظور نصیر گنجه‌ای بوده.

- نظام: یک رباعی با این عنوان در برگ ۱۴۲ - الف آمده است. نمی‌دانم از میان دو شاعر متخلص به نظام که در این جنگ رباعی دارند (نظام بخاری و نظام گنجه) این رباعی از آن کدام یک است. گفتنی است رباعی مورد بحث در نزهة المجالس شماره ۲۹۲۵ به نام جمال غزنوی ضبط شده است. - نظام بخاری: به جز آنچه از او در لباب‌الالباب آمده و نیز رباعی‌ای که در نزهة المجالس به نام او هست، ۶ رباعی در جُنگ مرعشی به اسم او آمده که اگر به‌راستی از او باشد مغتنم است. این رباعی‌ها در برگ‌های زیر آمده: ۱۵۴ - ب، ۱۵۵ - ب، ۱۸۹ - الف، ۱۹۸ - ب و ۲۳۰ - ب (۲ رباعی). - نظام گنجه: از این شاعر مثنوی سرای بزرگ گنجه،

۱. دو اطلاع تازه درباره‌ این قبیل اشعار او را قابل مطرح شدن می‌بینم. یکی اینکه به تازگی یک غزل و یک رباعی در مجموعه کهن شماره ۱۲۵۹۹ کتابخانه مرعشی یافت شده. رک: فصلنامه میراث شهاب، شماره ۳۶-۳۵، ص ۱۸۱ و ص ۱۸۶. در جنگ کهن بیاضی مرعشی نیز اشعار تازه‌ای از او هست رک: فصلنامه میراث شهاب، شماره ۳۴-۳۳، صص ۳۱ و ۳۳.